

Praktičari narodne medicine

Aida Brenko

Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Ovaj je rad dio širega, desetogodišnjeg istraživanja narodne medicine na području Hrvatske. Tijekom istraživanja prikupljeni su podaci o različitim praksama, vjerovanjima i stavovima spram bolesti i zdravlja. Posebna je pozornost usmjerena praktičarima narodne medicine i njihovoj ulozi u društvenoj sredini u kojoj žive i rade. Podaci dobiveni terenskim istraživanjem uspoređeni su i upotpunjeni građom objavljenom u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, relevantnom etnologijskom i antropologijskom literaturom te liječničkim prikazima tako da rad obuhvaća razdoblje od kraja 19. stoljeća do danas. U tekstu se pokušava utvrditi kakve su uloge imali praktičari narodne medicine i kako su se te funkcije mijenjale tijekom vremena. Praktičari su podijeljeni s obzirom na metode i tehnike što ih primjenjuju. Premda su neke metode više racionalne (namještanje kostiju, barbirenje, liječenje biljem), a druge iracionalne (liječenje na vjerskim i magijskim temeljima), u praksi se svi ti elementi prepleću. S obzirom da je kontekst narodne medicine danas bitno izmijenjen te da je ponuda alternativnih načina liječenja mnogo veća nego prije sto godina, autorica je istražila tradicije koje su postojale u prošlosti, a postoje i danas, kako u gradu tako i selu. Unatoč stoljetnim potiranjima narodnih tradicija od strane elitne kulture, one nisu nestale. Rad i djelovanje praktičara narodne medicine spone su posredstvom kojih se te tradicije prenose i danas. U tekstu je pokazano kako današnja uporaba narodne medicine ima drukčije gospodarske, ideološke i društvene pretpostavke ne samo za pojedince već i za društvo u cjelini.

Tri su bitne značajke ovoga rada. Prvo, on slijedi evoluciju predmeta i metodologije etnologijskih istraživanja, osobito u Hrvatskoj, i u njegovom motrištu nije više tradicionalan narodni (pučki) način života nego svagdašnjica suvremenog društva i čovjeka, a time i grada. Drugo, ovaj je rad jedan od prvih cjelovitijih pokušaja obrade praktičara narodne medicine u Hrvatskoj. Naposljetku, autorica je propitujući fenomen narodne medicine i njezinih praktičara u ponudi brojnih alternativnih načina liječenja potvrdila i njihovu prilagodbu i svrhovitost za suvremenog čovjeka.

Cljučne riječi: narodna medicina, praktičari narodne medicine, službena medicina, neslužbena medicina, religija, magija, Hrvatska.

Primljeno: 3. svibnja 2004.

Prihvaćeno: 30. lipnja 2004.

1. Uvod

Postoje različiti pristupi medicinskim problemima.* Povijest medicine do 20. stoljeća uglavnom su pisali liječnici, koji se najčešće bave ulogom medicine u razvoju čovječanstva. Posljednjih desetljeća o toj temi počinju pisati i antropolozi, sociolozi, filozofi i povjesničari koji medicini pristupaju više kulturološki, tretirajući različite medicinske sustave kulturnim konstrukcijama.¹

Od šezdesetih godina 20. stoljeća, istraživanja medicinskih shvaćanja nezapadnjačkih kultura daju osobit doprinos razvoju antropologijskog i etnološkog pristupa. Antropologijska istraživanja medicinske sustave shvaćaju kao semantičke, polazeći od pretpostavke da je definicija bolesti kulturna kategorija i sastavnica općeg sustava simboličkih vrijednosti. Budući da sve kulture razumijevaju određenu klasifikaciju bolesti, njihovih simptoma i liječenja, shvaćanje bolesti može poslužiti u razumijevanju semantičkog sustava drugih kultura. Uvjerenje da načini liječenja bolesti u nezapadnjačkim kulturama posjeduju vlastitu racionalnost što proizlazi iz različita svjetonazora od našeg te da takvo liječenje može također biti funkcionalno i djelotvorno, značajan je prinos medicinske antropologije² (Lévi-Strauss, 1989.: 165-183; Otto, 1993.: 25-36).

Istraživanje narodne medicine europskih naroda imalo je drukčiji razvoj. Pojmove *narodna medicina*, *pučka medicina*, *seljačka medicina*, *tradicionalna medicina*, *prirodna medicina* i sl. danas se često rabi kao sinonime. Brojni pristupi istraživanju narodne medicine, kao i različite tradicije u pojedinim zemljama, prouzročili su pojmovnu neujednačenost. U ovom radu rabi se pojam *narodna medicina* jer on u Hrvatskoj ima već određeno povijesno i društveno značenje.

Potkraj 19. stoljeća, u doba kada se etnologiju u nas pokušava utemeljiti kao znanstvenu disciplinu, narodna je kultura proučavana uglavnom spram elitne kulture. Pod narodnom se kulturom u prvom redu mislilo na seljačku kulturu, svojstvenu seljačkome stanovništvu u predindustrijskom razdoblju.³ Oblici izražavanja u narodnoj kulturi uspoređivani su s analognim oblicima u »gospodskoj kulturi«.

---

* Zahvaljujem Antunu Petaku, glavnom i odgovornom uredniku časopisa *Sociologija sela*, na poticaju da napišem ovaj rad i na savjetima pri njegovu oblikovanju (op. A. Brenko).

¹ S obzirom da svaka kultura ujedno stvara teorijski sustav što omogućuje razumijevanje bolesti, antropolozi se zauzimaju da se i za liječenja u nezapadnjačkim kulturama, koja su najčešće proučavana u sklopu istraživanja vjerovanja i magije, rabi pojam medicina.

² Takav stav izaziva i moralne dvojbe. Mnoge prakse, beskorisne ili čak štetne s motrišta zapadne medicine, racionalizira se kao nešto »drukčije«. Za razliku od medicinskih stručnjaka, koji se zalažu za pružanje humanitarne pomoći i sprječavanje bolesti u nerazvijenim zemljama, antropolozi dvoje oko toga treba li se upletati u shvaćanja bolesti pripadnika drugih kultura ili naprosto promatrati i proučavati njihovu kulturu.

³ Suvremena etnologija i antropologija ne bave se više samo seljačkom kulturom, već svima nižim društvenim slojevima, odnosno neslužbenim oblicima kulture.

Usporedna kategorija za narodnu medicinu postala je školska, znanstvena, ortodoksna, konvencionalna ili, kako se danas najčešće naziva, službena medicina.⁴

Razlika se službene i narodne medicine očituje u naobrazbi, znanju i društvenom statusu praktičara narodne medicine i njihovih pacijenata. Naravno, postoje ljudi koji se bave medicinskom praksom i potječu iz puka, ali to ne znači nužno kako je uvijek posrijedi narodna medicina. Postupci liječenja proizašli iz osobnih uvjerenja i prakse ne drže se narodnom medicinom. Pojam narodna medicina obuhvaća oblike liječenja, tj. pojmove o bolesti i zdravlju, utemeljene na pučkim tradicijama i što su kolektivni, odnosno svojstveni cijeloj zajednici u određenom razdoblju.

S druge strane, ono što danas nazivamo neslužbenom medicinom, prilično je neodređen pojam. Najčešći su sinonimi *alternativna i komplementarna medicina, nekonvencionalna medicina, neortodoksna medicina, holistička medicina*.⁵ U Hrvatskoj je najuobičajeniji naziv alternativna medicina u smislu zasebna medicinskog sustava što obuhvaća različite preventivne, dijagnostičke, terapijske i rehabilitacijske metode. Neke od tih tehnika odbacila je školska medicina ranije ili su to metode svojstvene drugim društvima i kulturama. U zapadnim zemljama najčešći je naziv komplementarna medicina,⁶ što znači spajanje sa službenim zdravstvenim sustavom kao dopunom postojećim službenim terapijama.

Osnovni načini liječenja u narodnoj medicini bili su liječenje biljem, magijom te liječenja temeljena na religioznim uvjerenjima, a to su ujedno načini kakvima današnja alternativna medicina još liječi svoje pacijente. Mnoge magijske postupke i vjerovanja koji su pripadali praksi narodne medicine, naziva se danas ezoterikom i drži dijelom alternativne medicine. Autori koji su se bavili odnosom službene i neslužbene medicine nemaju jedinstven stav spram današnjeg shvaćanja narodne medicine. Jedni drže alternativnu medicinu modernim oblikom narodne medicine, a drugi ukazuju da je današnji kontekst uporabe alternativne medicine, iako

⁴ »Službena se medicina temelji na shvaćanju tijela i njegova djelovanja onako kako ga shvaćaju zapadna društva. Radi se o pojmovima bolesti i zdravlja koji su politički i kulturno prihvaćeni u određenoj sredini od strane institucionaliziranog zdravstvenog sustava, kojeg je državna administracija priznala i uključila u službeni obrazovni sustav i zdravstvenu skrb dotične države. Službena medicina priznaje samo one terapijske postupke čija se djelotvornost može utvrditi kliničkim eksperimentom. Takvi načini liječenja temelje se na znanstvenim, racionalnim premisama ili hipotezama« (Rozman, Godec prema Židov, 2000.: 140).

⁵ Tijekom 20. stoljeća nazivi neslužbene medicine su se mijenjali – od nadriliječništva (početkom stoljeća uglavnom je tako zvana praksa narodne medicine) preko alternativne medicine sedamdesetih godina do komplementarne medicine devedesetih, što na neki način svjedoči o procesu sve većeg javnog prihvaćanja i priznavanja neslužbene medicine.

⁶ U svibnju 1997. godine Europski parlament izglasao je Rezoluciju o neslužbenoj medicini. Rezolucija preporučuje uključivanje osnova neslužbene medicine u službenu liječničku izobrazbu i podržava daljnja istraživanja u tome smjeru (Buklijaš, 1999.: 1).

obuhvaća metode narodne medicine, bitno drukčiji od onoga u 19. i početkom 20. stoljeća, pokazujući drukčije ideološke, gospodarske i društvene pretpostavke suvremene primjene narodne medicine (Židov, 2000.: 151). I autorica je sklonija potonjem mišljenju.

2. Predmet, cilj i metoda istraživanja

2.1. Predmet i cilj

Ovaj je rad dio šireg istraživanja prakticanja narodne medicine u Hrvatskoj od kraja 19. stoljeća do danas.⁷ Cilj je istraživanja bio prikupiti podatke o različitim shvaćanjima bolesti, te različitim praksama liječenja i vjerovanjima povezanim s njime u seoskim i gradskim sredinama Hrvatske. Ovdje je pozornost posvećena praktičarima narodne medicine i njihovoj ulozi u zajednici u kojoj žive i djeluju. Željelo se ispitati tko su današnji korisnici usluga (pacijenti) praktičara narodne medicine i zašto. U radu se pokušavaju utvrditi funkcije i njihove promjene tijekom vremena.⁸ S obzirom da je kontekst narodne medicine danas bitno izmijenjen te ponuda alternativnih načina liječenja znatno veća nego prije sto godina, nastojalo se istražiti tradicije koje su postojale u hrvatskim krajevima u prošlosti, a postoje i danas – u gradu i u selu.⁹

Podaci prikupljeni terenskim istraživanjem uspoređeni su i upotpunjeni građom s istog područja, iz doba prijelaza 19. u 20. stoljeće. Najveći dio tog materijala objavljen je u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*.¹⁰ U *Zborniku*,

⁷ Najveći dio podataka o narodnoj medicini iznesenih u tekstu, prikupljen je 2000. i 2001. godine kada sam s kolegicom Mirjanom Randić pripremala izložbu *Narodna medicina*. U to smo doba provele ispitivanja u Lici, Slavoniji, Podravini, Medimurju, Zagrebu i zagrebačkoj okolini, okolini Samobora, Zadru i zadarskoj okolini, Istri i Posavini. No istraživanjem narodne medicine bavila sam se i u okviru timskih muzejskih istraživanja (Žumberak 1995./1996., Pisarovina 1997., Gorski kotar 2003., Ivanić Grad i okolica 2003./2004.). Dio rezultata prezentiran je izložbom *Narodna medicina*, pratećim katalogom i filmom o ljudima koji u liječenju primjenjuju tehnike i metode narodne medicine. Sva prikupljena građa pohranjena je u Dokumentaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu.

⁸ Taj je problem u malo drukčijem kontekstu dijelom obradila Mirjana Randić (2003.), a naš je pokušaj cjelovit.

⁹ Osobito u istraživanju narodne medicine postajemo svjesni koliko je teško proučavati narodnu kulturu izdvojeno: stavove, prakse i vjerovanja o zdravlju i bolesti svojstvene nižim slojevima mogu dijeliti i pripadnici viših slojeva.

¹⁰ *Zbornik* je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti počela tiskati na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada sazrijeva misao o narodopisu ili narodoslavlju kao znanstvenoj disciplini, pa Akademija potiče proučavanje svih oblika narodnog života. Godine 1898. u drugoj knjizi *Zbornika* objavljena je uputa o načinu prikupljanja podataka pod naslovom *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, što ju je sastavio Antun Radić. Na temelju Radićeve upitnice sakupljena je vrijedna etnografska građa.

posebice u monografskim prikazima Otoka kraj Vinkovaca, Vrbnika na Krku, Samobora, Prigorja, Poljica i Bukovice, postoji mnoštvo podataka jer se uz pojedinu bolest navode i različite metode liječenja. Svagdanji život, pa tako i bolest, u tim su monografijama prikazani vrlo realistično. Osobito su dragocjeni podaci o stavovima o praktičarima narodne medicine. Osim toga, u *Zborniku* su objavljene i neke *ljekaruše*¹¹ s područja Hrvatske iz 18. i 19. stoljeća, važne isprave za praćenje kontinuiteta određenih pojava. Premda se važnim kriterijem razgraničenja znanstvene i narodne medicine smatralo usmenost,¹² upravo *ljekaruše*, pučke knjižice i kalendari svjedoče da se narodna medicina u prošlosti, kao i ova u sadašnjosti, ne sastoji samo od starih tradicija prenošenih usmeno s naraštaja na naraštaj, već i od elemenata prenošenih knjigama. Te knjižice, drže mnogi autori, čine prijelaz iz pučke u znanstvenu medicinu (Thaller, 1938.: 38; Šušnić-Filker, 1992.: 306).

Tijekom 20. stoljeća hrvatski su se etnolozi narodnom medicinom bavili uglavnom usputno, pa su radovi o toj temi najčešće na razini opisa grade. Narodnu su medicinu uglavnom shvaćali sklopom neobičnih recepata i praznovjerja, a ne cjelovitim sustavom. Premda su druge pojave tumačene u svjetlu različitih teorija svojstvenih razvoju etnološke misli u 20. stoljeću, s područja medicine nije bilo takvih radova. Ipak treba napomenuti da se je u proučavanju običaja, vjerovanja i magije te usmene književnosti interpretiralo i podatke važne za narodnu medicinu, (Bošković-Stulli, 1975.: 205-231; Čulinović-Konstantinović, 1988.: 95-103; Čulinović-Konstantinović, 1989.; Bošković-Stulli, 1991.: 124-160; Belaj, 1992.: 215-219). U novije su doba objavljene još dvije knjige vrlo važne za proučavanje magijskoga i religijskog segmenta narodne medicine (Čiča, 2001.; Španiček, 2002.).

Drugi dio grade čine tekstovi liječnika. U Hrvatskoj su narodnu medicinu najviše istraživali liječnici i farmaceuti, pa su i klasifikacije bolesti i liječenja u narodnoj tradiciji stvorene po uzoru na službenu medicinu toga doba. Posljedica je bila odvajanje racionalnoga od iracionalnog aspekta liječenja. Znanstvenu je medicinu i farmaciju, naravno, više zanimao racionalan čimbenik zbog izmjerljivosti učinka ili djelotvornosti pojedinih pripravaka, pa su istraživanja provedena s tim ciljem, u pravilu, zanemarivala simbolične elemente poput gesta (recimo znak križa ili pentagrama), važnost boja ili simboliku brojeva. Etnolozi i folkloristi zapostavljaju, pak, racionalnu narav liječenja, a više pozornosti posvećuju magiji i tumačenju-

¹¹ *Ljekaruše* su zbirke recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja. Najčešće su ih pisali svećenici kao pripadnici najobrazovanijeg sloja često dopisujući i metode pučke medicine.

¹² Osim toga, valja naglasiti da se tradicija nije nikad neizmijenjena prenosila iz generacije u generaciju. U svakome prijenosu dodavalo se neke nove elemente, često iz tada suvremene službene medicine, nešto bi se izmijenilo ili izostavilo. Elitna i neelitna kultura oduvijek su imale komunikaciju. Usporedbe pisanih popularnih tekstova o liječenju ljudi i životinja, tekstova školske medicine i zapisa usmene predaje s područja narodne medicine pokazuju prožimanje usmenih i pisanih tradicija (Loux, 1993.: 306).

ma tih pojava kao prežitka nekog kulta. Znamo da su u narodnoj medicini racionalni i iracionalni elementi nedjeljivi, pa kad ih se ispituje odvojeno gube smisao.¹³ Najveći dio rabljenog materijala objavljen je tridesetih godina 20. stoljeća u *Liječničkom vjesniku*. Valja spomenuti filmove i fotografije što ih je po hrvatskim selima u istome razdoblju snimila Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«. Osnovna djelatnost Škole bila su proučavanje i podučavanje naroda (kako se tada govorilo), čime je uvelike utjecala na usvajanje modernog shvaćanja zdravlja i bolesti. Škola je pokrenula i niz obrazovnih akcija radi poboljšanja higijenskoga i zdravstvenog stanja širokih narodnih slojeva.

Autori monografija željeli su seoski život i običaje svog kraja prikazati u što boljem svjetlu, pa o higijeni, spolnom životu, alkoholizmu ili nekim negativnim pojavama nisu htjeli pisati. Zato liječnički prikazi, osobito slikovni materijal, čine vrlo važan komparativni materijal.

2.2. Način prikupljanja i obrada podataka

U terenskom istraživanju najčešće su primjenjivane uobičajene etnografske i antropološke tehnike, poput razgovora s kazivačima, promatranja ponašanja i sudjelovanja, te provjeravanja etnografskih i drugih podataka i snimaka. Tijekom istraživanja razgovarale smo sa stotinjak ljudi od kojih su dvadeset praktičari narodne medicine koji koriste tradicijske tehnike i postupke.

Pitanja u upitniku, uz uobičajene opće podatke o ispitaniku, odnosila su se na poznavanje određenih metoda liječenja u narodnoj medicini, poznavanje ljekovitog bilja i drugih sredstava za liječenje, magijske i religijske prakse i vjerovanja, higijenu, spolni život, porod, njegu djece i odgoj, odnos prema starijim i bolesnim osobama, odnos spram službene medicine i sl. Razgovori s kazivačima najčešće su snimani na kasetofon, no ako je njegova uporaba uznemirivala ispitanike, vođene su bilješke. Naravno, sva pitanja predviđena upitnikom nije bilo moguće postaviti svakom kazivaču. To je ponajprije ovisilo o raspoloživu vremenu i psihofizičkom stanju kazivača. Žene su općenito bile spremnije na razgovor, pa su razgovori s njima trajali dulje no s muškarcima. U razgovoru o važnim životnim događajima – rođenju, vjenčanju i smrti – iznosile bi ne samo emocije, nego i vlastita razmišljanja i zaključke do kojih su došle tijekom života. Pričajući o vjenčanju, rođenju i smrti, zapravo su pripovijedale o svome životu, iznoseći i brojne druge podatke i stavove, i te kako važne za interpretaciju grade. S muškarcima se razgovaralo najčešće o njihovu poslu i znanjima u vezi s tim. Premda je istraživanje imalo obuhvatiti sve dobne skupine, zbog demografskih osobitosti pojedinih krajeva to nije bilo moguće. Ponekad se istodobno razgova-

¹³ Mnogi ljudi danas brane narodnu medicinu s motrišta službene medicine, pa spoznaje službene medicine o djelotvornosti nekog narodnog lijeka koriste tako da narodnoj medicini daju nov smisao i sadržaj.

ralo s više kazivača, što se pokazalo vrlo dobrim, jer su se kazivači međusobno potalicali i upotpunjavali. Sa starijim osobama uspješan je bio razgovor u nazočnosti pripadnika mlade generacije, koji su već poznavali njihove životne priče i podsjećali ih na pojedinosti važne za temu, tako da su kazivači odgovorili i na ono o čemu u početku nisu željeli govoriti ili se nisu mogli sjetiti. U društvu bliskih osoba i sami su se ispitanici osjećali sigurnijima i opuštenijim. No, kad je bila riječ o intimnim pitanjima, poput ženskih iskustava u svezi sa spolnim životom, trudnoćom, porodom i pobačajem, uvijek smo nasamo pričale s kazivačicama, jer o nekim aspektima intimnoga života nisu željele govoriti pred najbližom rodbinom. Osim toga, valjalo je najprije uspostaviti odnos povjerenja, što je bilo moguće tek poslije nekoliko uzastopnih posjeta.

Sličan problem pojavio se i u vezi liječenja magijskim postupcima. U prvome bi razgovoru kazivači najčešće rekli kako oni više u to ne vjeruju ili da su čuli da je neka tamo susjeda išla *skidati uroke*, ali da o tome ništa ne znaju. No, nakon što bismo se više zblížile s kazivačima, saznale bismo *živu istinu*, odnosno uslijedile bi priče o događajima čije je tumačenje bilo magijske naravi. Kazivači su nam često pokazivali i predmete što ih nose sa sobom radi zaštite od zlih sila, a dobili su ih od praktičara narodne medicine koji se bave liječenjem magijskim postupcima ili su to bili religijski predmeti doneseni s hodočašća. Praktičari narodne medicine koji liječe magijom nerado pristaju na razgovor. Stoljetni negativan stav Crkve i službene medicine prema toj djelatnosti očituje se u duboko ukorijenjenom strahu kako je posrijedi nešto griješno, zabranjeno ili primitivno. S druge pak strane, otkrivanje čarobnih formula, odnosno glasno izgovaranje, poništava njihovo terapeutsko djelovanje.¹⁴

3. Uzroci bolesti

Od 19. stoljeća do danas zbio se nevjerojatan razvoj medicine, što se pripisuje činjenici da je ona postala znanstvena, odnosno lišena metafizičkih spekulacija. Posljedica takva naglog razvoja bilo je sve veće udaljšavanje znanstvene od narodne medicine. Stoljećima su školska i narodna medicina propisivale slične postupke za ozdravljenje i terapija se u vrlo dugom razdoblju gotovo i nije mijenjala (Chloupek, 1939.: 15). Promjene u medicinskoj znanosti sporo su utjecale na narodno shvaćanje zdravlja i bolesti. Usporedba starijih podataka s rezultatima istraživanja provedenih sredinom 20. stoljeća, ne daje velike pomake u tumačenju

¹⁴ Za potrebe izložbe bilo je važno snimiti što više materijala foto- i video-kamerom. Tu se također pojavio problem, jer neki praktičari narodne medicine nisu željeli nastupiti javno, bojeći se posljedica, budući da je njihova praksa nelegalna. Pristajali bi tek kada smo ih uvjerile da nećemo prikazivati njihovo lice i da ćemo modulirati glas. Valja istaknuti da je u nekih kazivača upravo nastup pred kamerom bio presudan da uopće pristanu na razgovor s nama. Osim toga, morale smo dobiti i dozvolu pacijenata za snimanje. Ponekad smo se i same podvrgavale terapiji. Veliku su nam pomoć dali i suradnici Muzeja koji su nalazili kazivače i pripremali ih za naš dolazak.

uzroka bolesti. Tijekom vremena oblikovala su se i uvriježila u narodu mišljenja o postanku pojedinih bolesti od kojih su neka aktualna i danas.¹⁵

U narodnoj medicini postoje dvije velike skupine bolesti: one nastale zbog vidljivih uzroka (vanjske bolesti) i one koje su posljedica Božje kazne, neprijateljskog čaranja ili opsjednutosti nečistim silama (unutarnje bolesti). Velik broj oboljenja narodna medicina pripisuje posljedicama *nablade*, *prehlade* ili *nazeba*. Promjena u korist racionalnog shvaćanja bolesti vidi se u tome što je posljedicama prehlade s vremenom pripisivala sve veći broj oboljenja; od viroze i gripe, do upale pluća ili porebrice, tuberkuloze, bronhitisa, reumatičnih oboljenja i različitih neuralgija. Znakovito je kako se u gotovo svake bolesti poduzima mjere kao da je u pitanju prehlada. Strah od prehlade osjeća se i danas, napose ljeti, u javnim prijevoznim sredstvima susreću se uglavnom stariji ljudi kako zatvaraju sve prozore da se ne *nablade od propuha*, ili kako za najvećih vrućina odijevaju po nekoliko slojeva odjeće. Piti vruć hladnu vodu još se smatra jednako opasnim i štetnim kao u davno prošlim vremenima.¹⁶

Druga velika skupina obuhvaća bolesti trbušnih organa za što se u gotovo cijeloj Hrvatskoj uvriježio izraz *madrin* u muškaraca i *matica* u žena. Ti su nazivi označivali različita funkcionalna i organska oboljenja. Samo iznimno postoji razlikovanje. Jedno je od važnih obilježja tradicijske medicine anatomska lokalizacija bolesti (trbobolja, grlobolja, uhobolja i sl.) ili poistovjećivanje simptoma bolesti i samih bolesti recimo žutica, vrućica (Grmek, 1958.: 150).

U posljednje se vrijeme često govori kako bolesti nastaju uslijed zagađenja do kojeg je doveo razvoj industrije i potrošački stil života. Na terenskim smo istraživanjima čuli mnogo primjedba o tome kako danas ljudi imaju slabe kosti i podložni su alergijama radi loše vode, zraka i kemijski tretirane hrane (TZ, 2000.-2004.).

Od humoralnih oboljenja najčešće se *onečisti krv* i *razlije žuč*. Krv je čest sinonim za sve tjelesne tekućine. *Nečistu*, *prebladenu*, *zločestu*, *gustu* krv smatralo se uzrokom mnogih bolesti, jer bi uzroci oboljenja bili otrovi što se gomilaju u krvi. Zato se preporučivalo puštati krv u gotovo svim slučajevima, pa i djelotvornom preventivskom metodom (Trauner, 1940.: 602). Posljedicama *bolesne* krvi pripisivalo se i osipe i kraste, što su uslijed različitih oboljenja, izbijali po koži. Njihovo se liječenje držalo vrlo opasnim jer ako bi se izliječili prije negoli se sva krv očisti, bolest bi se mogla okrenuti na srce (Đorđević, 1872: 18). Isto se tako djeci nije smjelo skidati tjemenaču da se ne preokrene i ne udari na mozak (Lang, 1914.:

¹⁵ Tradicijska shvaćanja uzroka i načina liječenja pojedinih oboljenja prenosimo i sami ponavljajući nesvjesno navike i mišljenja usvojene od roditelja. Zastarjele ideje i iritantne navike u vezi sa zdravljem svojstvene su i današnjim ljudima.

¹⁶ Za terenskih istraživanja često smo slušale o tome kako je netko dobio upalu pluća jer se oznojio i svukao neki odjevni predmet, ili je obolio od tuberkuloze jer je znojao pivo hladnu vodu (TZ, 1996.-2004.).

65). Poseban odnos prema krvi vidljiv je i danas u popularnosti čajeva i sokova što pomažu *pročišćavanju* krvi.

Zarazne bolesti dulje inkubacije, kao žutica, a od nje boluje više članova obitelji ili domaćinstva, objašnjavalo se sklonošću porodice toj bolesti po krvi, a ne infekcijom (Filipović-Fabijanić, 1968.: 35). Tako se i za TBC govorilo da *suba bolest ide po krvi*. Nasljeđivanjem po krvi tumači se i mnoge duševne bolesti poput epilepsije, pa se kaže: »*kod njih je to u krvi*«, tj. u obitelji. Uzroke zaraznih bolesti najčešće se pripisivalo pokvarenoj vodi i zraku (Dojmi, 1940.: 2).

Bolest može prouzročiti i životinja koja, navodno, živi u ljudskom tijelu. U grlo se mogla uvući mala žaba, pod jezik gušterica, a zubobolju izazivati crvići koji ruju zube (Grmek, 1958.: 151). U male se djece svako izbijanje bolesti tumačilo nicanjem zubića, što je i danas uobičajeno, a kada bi zubi izrasli, uglavnom su bile krive *gliste koje se bune*. Za gliste se također vjerovalo da žive u svakom čovjeku i pomažu probavi hrane.

U prosuđivanju je li netko opasno bolestan ili nije, veliku je važnost imala njegova želja za jelom. Lošim se znakom držalo, naime, ako bolesnik ne jede nekoliko dana. Pretpostavljalo se da su u nj ušle štetne tvari koje treba izbaciti, zbog čega je najdjelotvorniji lijek bio onaj što uzrokuje povraćanje ili otvaranje, to je bio znak da je lijek »proradio«. Osim toga, postojalo je shvaćanje da se bolest može suzbiti samo neprijatnim lijekom, pa se najviše vjere polagalo u »gorke i smrdljive medicine« (Đorđević, 1872.: 22).

Zbog obavljanja teških fizičkih poslova mogao se *struniti* želudac, a u žena maternica (Rožić, 1907.: 256; Lukić, 1919.: 115; Ivanišević, 1904.: 38).¹⁷ U djece se spominju *pale desni* i *palo grlo* (Žic, 1900.: 202).¹⁸ Kad žena nosi težak teret na glavi može joj *pasti* tjeme.¹⁹ U gotovo svakom selu postojali su ljudi koji su znali *dizati*, »vraćati« *pale* organe na mjesto (Grmek, 1958.: 151).

Pojedinim terapijskim postupcima bolest se može izbaciti iz tijela. Masažom se može istisnuti, kadenjem istjerati, a raznim oblozima izvuci na površinu.

Danas je najčešći kriterij proglašavanja nekog bolesnim njegova tjelesna toplina. Kad je povišena, najčešće se poseže za *Aspirinom* ili *Andolom* koji su, na neki

¹⁷ Čovjek tada osjeća bol u predjelu želuca, mučninu, nema apetita i sl. Kako bi se utvrdilo je li se želudac *strunio* valjalo je s palcem, kažiprstom i srednjakom pritisnuti usred pupka i poslušati *kuca* li želudac. Ako ne *kuca* u sredini nego sa strane valjalo ga je namjestiti. Najuobičajeniji način *dizanja* želuca na mjesto bio je pomoću lončića i vakuuma ili masažom (Ivanišević, 1904.: 38).

¹⁸ Kod ove bolesti valjalo je zavući srednji prst što dublje u grlo bolesnika i pritisnuti *resicu* (uvula) prema gore kako bi bolesnik mogao gutati.

¹⁹ Tjeme se podiže povlačenjem za kosu (Žic, 1900.: 202).

način, već dio narodne medicine. Veći je problem ako tjelesna toplina nije povišena, a čovjek se svejedno osjeća loše. Različite su mogućnosti što tada učiniti, od ignoriranja simptoma do kulturno najprihvatljivijeg i najprepoznatljivijeg ponašanja u bolesti, odlaska u krevet. Bolesniku se, u pravilu, nudi čaj. Često gost ponuden čajem, reagira čuđenjem: »Zašto čaj? Pa nisam bolestan!« (Brenko, Dugac; Randić, 2001.: 119).

Zasebna su grupa neuro-psihičke bolesti. Patnju i bolest u narodnoj se medicini često doživljava zlom što postoji odvojeno i treba ga iskorijeniti iz tijela. Unutarne bolesti koje se ne može povezati s očitim uzrocima, zamišljalo se kao živa bića, demone. U narodnoj se medicini staroslavenska vjerovanja u *vile* i zloduhe bolesti (*mora, morina, noćnice, tresavice, urok, uročice, poganica, maljik, bjes, nežit*) prepleću s kršćanskim učenjem o opsjednutosti vragom i nečistim silama. Zabilježene su i masovne histerije (*rusalje*) koju izazivaju *vile* (Grmek, 1958.: 151). Bolesti mogu nastati i radi kletve ili zla pogleda. Zapravo se i ne misli kako je uvijek posrijedi bolest. Kaže se da je netko urečen, da su na nj bačeni uroci ili čini. Zato je bilo važno pri pojavi simptoma odmah utvrditi je li bolest magijskog, prirodnog ili religioznog podrijetla (Thaller, 1938.: 34).

Dok su, prema literaturi, u prijašnjim vremenima postojale različite bolesti (strava, fras, verem, mrak, mora i sl.) čiji je uzrok najčešće bila neka duševna trauma, strah, bol, žalost, a ponekad i težak san, uroci ili kazna Božja i za koje je postojala diferencirana terapija, danas se takve bolesti liječi *skidanjem uroka*. Terenska istraživanja pokazala su da se i sva depresivna stanja danas često pripisuje djelovanju nečije magije (TZ, 1995-2004.).

4. Ravnoteža i prevencija u narodnoj medicini

Narodna medicina ima znatno šire značenje od liječenja bolesti. Iz shvaćanja uzroka bolesti proizlaze i životna pravila kojih se čovjek mora pridržavati želi li biti zdrav. Zdravlje se u narodnoj medicini shvaća ravnotežom složena sustava odnosa, pa liječenje često znači ponovno uspostavljanje narušene ravnoteže. Za određene simptome uvijek postoji nekoliko vrsta liječenja što istodobno uspostavljaju narušenu fizičku i psihičku ravnotežu. Pri pojavi pojedinih simptoma odmah se pristupa »kombiniranoj terapiji«: pije se čaj za ublažavanje tegoba, zavjetuje se svecu zaštitniku od pojedine bolesti i traži pomoć onoga tko zna *skidati uroke* (Ivanišević, 1904.: 33-34).

Tijelo se najlakše održava u ravnoteži umjerenim načinom života u čemu prehrana ima vrlo važnu ulogu. To oslikavaju i narodne poslovice: »Kad je najslađe ostavljaj žlicu« ili »Kratka večera dug život« (Hećimović-Seselja, 1985.: 218). Svakodnevna umjerenost ne isključuje pretjerivanja u posebnim prigodama (svadba, krštenje, karmine, Božić, Karneval, Uskrs i sl.).

U narodnoj medicini nisu samo dijelovi tijela međusobno povezani, već je tijelo u stalnome odnosu s prirodnom okolinom (zemljom, vodama), a preko nje i svemirom. Ljudi su podvrgnuti djelovanju vremenskih prilika, godišnjih doba, noći i pomrčini, Suncu, zvijezdama, zraku, oblacima, a prije svega Mjesecu koji utječe na sve što raste i obnavlja se – bilje, kosu, rođenje djece. Djelovanje Mjeseca povezuje se s krvlju, pa tako njegove mijene utječu na vrijeme kada treba puštati krv, na ženski mjesečni ciklus, određuju vrijeme rođenja, imaju veze sa zacjeljivanjem rana (Ardalić, 1902.: 265-277; Ivanišević, 1905.: 224).

Načelo analogije poznato pod nazivom »nauka o signaturi« oduvijek je prisutno u narodnoj medicini. Osjetilna svojstva kao boja, oblik, miris, toplina, vlažnost i sl. mogu štetiti ili pospješivati rad ljudskog organizma.

Često se misli da narodna medicina ne poznaje prevenciju, no u narodnom poimanju zdravlja ona se očituje više kao zaštita od smrti nego od pojedinih bolesti. Prevencijske su mjere uglavnom bile tabui i nepisana pravila što valja ili što se ne smije obavljati određenog dana ili u određenoj prilici. Jedno su individualne prevencijske mjere, recimo izolacija roditelja 40 dana poslije poroda jer joj je u to vrijeme »otvoren grob«, ili razni tabui u vezi s trudnicom radi osiguravanja zdravog i brojnog potomstva, a drugo su kolektivne prevencijske mjere izvođene tijekom godine. Život u skladu s prirodom i izmjenama godišnjih doba razumijevao je i obavljanje određenih obreda koji su imali osigurati zdravlje, ljepotu, plodnost, dug život. Magijske radnje iz prekršćanskog vremena, najčešće povezane s proljetnim i ljetnim ciklusom običaja, izvodilo se, poslije, uoči vjerskih blagdana – Božića, Poklada, Cvjetnice Jurjeva, Ivanja i Duhova. U to doba obavljalo se obredna kupanja, palilo krijesove (vodu i vatru smatralo se snažnim kurativnim i lustrativnim medijima) i izvodilo razne magijske radnje kao prevencijske mjere protiv, bolesti, suše, udara groma, neplodnosti, djelovanja vještica i sl. (Gavazzi, 1988.).

5. Raščlamba građe o praktičarima narodne medicine

5.1. Profili praktičara narodne medicine

U našim dinarskim krajevima na nekoliko je mjesta zabilježena izreka: »Koji čovjek od 30 godina ne zna sebe liječiti, nije dostojan da živi«. No, kao u ostalim znanjima, tako je i u liječenju bolesti bilo pojedinaca koji su se isticali darovitosti, sklonošću liječenju te željom za pomaganjem stečenim i naslijeđenim znanjem. Praktičari narodne medicine s kojima smo razgovarale vrlo su šarolika skupina po metodama, razumijevanju svog mjesta u lokalnoj zajednici, te načinima kako ih doživljava okolina. Podjednak je broj muškaraca i žena. Svi su oni bili obiteljski ljudi, koji sada pripadaju srednjoj i starijoj dobnoj skupini. Najmlađi praktičar narodne medicine s kojim smo razgovarale rođen je 1967. godine. Većina je započela javno djelovati potkraj puberteta. Iznimka je kazivačica koja je

počela liječiti s pet godina. Tada ju je starija osoba u selu bila poučila molitvi na vodu, tj. magijskoj formuli za liječenje protiv uroka.²⁰

Nitko od sadašnjih praktičara nema zasad potencijalnog nasljednika.²¹ Dok osoba aktivno liječi, osobito magijom, nikoga ne uvodi u posao jer postoji vjerovanje da će formula izgubiti moć ako je još netko upozna. Običaj, da se znanje o tehnikama rada čuva u obitelji i prenosi mladima tek potkraj životnog vijeka najstarije generacije, svojstven je i šamanističkim metodama liječenja. Zato su unuci češće nasljeđivali takva znanja od sinova i kćeri. Razlog je izbjegavanju odavanja formule, naravno, i konkurencija. Stariji podaci pokazuju da žene najčešće prenose svoja znanja najsposobnijoj snahi, ako nijedna kći ne pokaže zanimanje za liječenje. Osim toga, snaha je nasljeđivala svekrvu jer je udajom ostajala u kući, a kćerka je udajom odlazila. Od naših kazivačica pet je vještinu liječenja naučilo od majke, dok je jedna po smrti muža preuzela njegov posao. To odudara od uobičajenih norma, jer je riječ o barbirenju, koje je u hrvatskim krajevima tradicionalno muški posao. Muškarci su vještinu prenosili sinovima ili nećacima, no od ispitanika samo su trojicu očevi uveli u posao. Jedan je vještinu stekao radeći sa susjedom, a u jednom slučaju, zbog osobitog zanimanja unuka za različite vrste tradicijskog liječenja, baka je bila ta koja ga je poučila liječenju biljnim i životinjskim sredstvima te magijskim postupcima.

Potreba da pomažu bližnjima u dvoje se praktičara javila u vezi s nekom vrstom preobraćenja, što je uslijedilo poslije posjeta Medugorju, odnosno, po ukazanju Majke Božje u snu. Predodređenost za taj posao imala je samo jedna osoba koja je po rođenju krsnik.²² Krsnici su po funkciji bliski, ali po mističnim osobnim svojstvima različiti od ostalih seoskih praktičara narodne medicine.

Samo se jedan praktičar kojeg smo upoznale u vrijeme istraživanja liječenjem bavio profesionalno. Ostalima je to bilo sporedno zanimanje uz uobičajene seljačke

---

²⁰ Izgovorivši tu formulu glasno pred kamerom, kazivačica je izgubila moć da njome liječi, ali nije joj žao, jer misli da je tijekom života dovoljno pomagala. Sjećajući se vremena kad se najaktivnije bavila liječenjem, kaže da joj je najgore bilo kada bi na televiziji počeo dobar film, a ona morala prekinuti gledanje, jer bi netko zahtijevao da za nj izmoli molitvu (TZ, 2001).

²¹ Kćerka jedne praktičarke koja namješta kosti i masira, radi kao fizioterapeutkinja. Prema kazivaču, stekla je ugled kao stručna i obrazovana osoba, ali i kao kći spomenute praktičarke te joj se ljudi obraćaju s velikim povjerenjem.

²² Zbog polarizacije na krsnike i štrige (vječnice) u Istri i Primorju bilo je presudno utvrditi kako je tko rođen. Krsnici se obično rađaju u bijeloj košuljici (ostatku vodenjaka), za razliku od štrige ili štrigona, rođenih u crnom ili crvenom mjeħuru. Posebna svojstva djece koja su tako rođena poznata su i zabilježena i drugdje u svijetu. Negdje takvo rođenje nosi sreću, a negdje zlu kob. Njihovo rođenje glasno se objavljivalo. Kad navršše određenu dob, pripadnici njihove sekte pozivaju ih prema utvrđenom obredu u svoje društvo. Krsnici su neka vrsta mjesnih zaštitnika, a osobito je bila važna njihova iscjeliteljska uloga. Smatra se da krsnici imaju veću snagu od štriga (Bošković-Stulli, 1975.: 224).

poslove. Jedna je ispitanica radnica u obližnjoj tvornici, a jedan je praktičar općinski službenik. Nitko od kazivača nema nikakvu formalnu medicinsku naobrazbu. Većina je pohađala samo osnovnu školu. Dvoje je završilo veterinarski tečaj, pa su uz pomoć knjiga stekli znanje i o ljudskoj anatomiji. Oni su ljudima znali namjestiti iščašen zglob ili slomljenu kost. Neki imaju vrlo ograničeno znanje, što ga ni ne pokušavaju proširiti, i specijalizirani su samo za određene metode i tehnike. To su uglavnom praktičari više lokalnog značaja. Jedino se za troje može reći da uživaju regionalni ugled. Bavljenje liječenjem u njih je najčešće želja za pomaganjem i osjećaj da su dovoljno sposobni to činiti na temelju naslijeđena i stečenog znanja.

Praktičari narodne medicine s kojima smo razgovarale nemaju jedinstven stav spram službene medicine. Dok su jedni svjesni svojih mogućnosti i ograničenja, pa liječnike službene medicine ne doživljavaju konkurentima, drugi misle da ni suvremena medicina ne može pomoći u teškim slučajevima i nastoje mistificirati svoje sposobnosti. Mnogi naglašavaju kako ih za pomoć ponekad zamole i liječnici iz obližnjih medicinskih ustanova. Jedna je praktičarka za svoje zasluge čak dobila službeno priznanje: Plaketu općine Pitomača. Praktičari narodne medicine vole pričati priče kako su pomogli ljudima koje su liječnici godinama pogrešno liječili ili pak onima kojima je trebalo amputirati ruku ili nogu, ali su ih oni spasili (TZ, 1996.-2004.).

Neovisno o tome kako su stekli znanje, praktičari se dijele u nekoliko kategorija.

5.2. Praktičari narodne medicine prema načinima liječenja

Već se u prošlosti na hrvatskim prostorima spominje i cijeni ljude koji se bave narodnom kirurgijom. To su tehnike namještanja slomljenih kostiju, vidanja rana, barbirenja, a u literaturi ima podataka i o skidanju mreine, trepanaciji, vadenju kamenca i sl. (Bazala, 1943.: 122-123). Kirurške su zahvate u pravilu obavljali muškarci. O njima se govori vrlo pohvalno i ističe kako njihova vještina u doba ratovanja s Turcima nimalo ne zaostaje za vještinom stručno školovanih liječnika (Grmek, 1958.: 581). Do 19. stoljeća kirurške intervencije te puštanje i zaustavljanje krvi bilo je isključivo u djelokrugu neobrazovanih pojedinaca. Nazivalo ih se *barbirima* ili *chirurgima* (Hajduk, 1973.: 2),²³ a svrstavalo ih se u kategoriju profesionalaca, po časti i položaju bliskih liječničkom zvanju. Zato su i uživali veći ugled od ostalih praktičara narodne medicine. Mnogi stvarni uspjesi poticali su ljude da im se obraćaju s velikim povjerenjem. Barbiri su ujedno jedini imali tarifu i svoje usluge naplaćivali u novcu. Tridesetih godina 20. stoljeća Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar« vodila je brojne propagandne akcije protiv nadržiliječništva, smatrajući ga osobito štetnim za seosko stanovništvo. No i oni se najmanje okomljuju na ovu vrstu narodnih liječnika. Više su kritizirali nehigijenske okolnosti u kojima su se izvodili takvi zahvati (Vrus, 1940.: 604). Na početku

²³ Zanimljivo je da su kirurzi i danas u samome vrhu liječničke hijerarhije.

naših istraživanja bile smo uvjereni da barbiri više ne postoje, no na naše iznenađenje otkrile smo da na području samog Zagreba i Samobora još ima ljudi koji se time bave i koji imaju stalne mušterije (TZ, 2001.).

Osobe koje danas namještaju iščašene i slomljene udove, tzv. *kostolomci* i *ramnači*, još su vrlo cijenjeni. Iznenađuje vještina i hrabrost kojom se upuštaju u namještanje, na primjer iščašene ključne kosti ili kukova novorođenčadi (TZ, 2001.). Toj kategoriji pripadaju i oni koji ravnaju kralježnicu, *dižu* želudac i rade različite masaže. Takvim se liječenjem danas najviše bave žene. Liječnička literatura o njima govori kao empiricima, no oni u svoje liječenje uključuju i neke metode iracionalnog liječenja. Od naših ispitanika najveći ugled imaju dvoje praktičara koji pripadaju upravo toj kategoriji: Sofija Sesvečan iz Pitomače i Pere Bajčić iz Brusica (otok Krk).

Prije početka zahvata praktičari se uvijek obraćaju Bogu za pomoć, a pacijentima preporučuju da se mole Majci Božjoj ili svecu zaštitniku. Na neki način pozitivan ishod liječenja ovisi o Božjoj volji, odnosno o vjeri pacijenta. Kad liječenje dulje traje, obadvoje praktičara zahtijevaju od pacijenata da se pridržavaju i crkvenih zapovijedi. Moralno-religiozne stavove Sofija Sesvečan pokušala je i pismeno uobličiti. Pokazala nam je rukopis knjige o svom životu pod naslovom »Veliko srce bake Soke«, koji je upravo bio priređen za tisak i iz kojeg je očevidan njezin stav prema kojemu okretanje od Boga, nepoštivanje Božjih zapovijedi i crkvenih autoriteta vodi u moralnu propast, grijeh i kaznu u obliku bolesti. Knjiga počinje rečenicom: »U našoj je kući na prvome mjestu bio Bog«. Oboje je praktičara u znak zahvalnosti Bogu podiglo kapelice.

Osobito povjerenje koje uživa Pere Bajčić može se protumačiti ne samo time što potječe iz obitelji koja se liječničkim poslom uspješno bavi generacijama, već i time što je njegova moć u svijesti ljudi pojačana činjenicom da je on po rođenju *krsnik*.²⁴ Njemu se ljudi obraćaju i kad imaju teškoća u braku pa on za njih radi neku vrstu bračne psihoterapije. Jedno je od uobičajenih pitanja supružnicima idu li nedjeljom na misu. Od ljudi s cijelog otoka slušale smo priče o njemu kao poštenom, dobrom i nadasve skromnom čovjeku. Zanimljivo je da mu ljudi i danas donose robu bolesnika da moli nad njom, jer misle da je njegova molitva »jača« od svećenikove. Prema narodnom vjerovanju, svećenici mogu utjecati na bolesti i nečiste sile koje ih uzrokuju s obzirom na moći koje im daje njihovo zvanje i položaj (Filipović-Fabijanić, 1968.: 68). Zato se svećenicima nosilo odjeću bolesnika da mole nad njom (Ivanišević, 1904.: 34).²⁵

²⁴ Koliko se funkciju *krsnika* smatralo važnom govori ovaj primjer: »Na Sušaku se za vrijeme Prvog svjetskog rata pojavio liječnik prezimenom Kresnik; sa svih strana ljudi su dolazili, čekali su čitave dane i noći u redu, samo da se mogu u njega liječiti jer on je i *krsnik* i pravi doktor« (Bošković-Stulli, 1975.: 212-213).

²⁵ Slično je zabilježeno sredinom 20. stoljeća i u dinarskim selima gdje se bolesnikovu robu nosilo kovaču. Posebna snaga čovjeka koji oblikuje kovinu u vatri kao magijskom mediju bila je dovoljna podloga vjerovanju da takav čovjek ima natprirodne sposobnosti, pa da prema tome može i liječiti (Čulinović-Konstatinović, 1989.: 77).

Liječenje biljem također je na granici racionalnoga i iracionalnog. Biljari i biljarice mogu s biljem postupati vrlo empirijski, a ujedno vjerovati u magijska načela. Liječenje biljem gotovo je redovito pretpostavljalo nadnaravna svojstva pojedinog raslinja i osoba koje ih poznaju. U prošlosti je liječenje biljem bio pretežito ženski posao.²⁶ Podaci iz tridesetih godina 20. stoljeća govore o biljarima, muškarcima, čiji ugled i slava nadrastaju okvire lokalnih zajednica. Najistaknutiji među njima bio je Sadik Sadiković. Budući da je to vrijeme snažne kampanje protiv nadržliječništva, često u medicinskom tisku tog vremena nailazimo na vrlo negativno intonirane članke o njemu. Među biljarima bilo je specijalista za pojedine bolesti. U njihovim se obiteljima naraštajima čuvalo i usavršavalo pojedine recepte što su ih nadaleko proslavili, poput čaja protiv žutice ili masti protiv različitih kožnih bolesti. Kako bi terapiju učinili što djelotvornijom, neki su biljari davali bolesnicima obajanu travu ili izgovarali magijske formule, dok čiste rane (Filipović-Fabijanić, 1968.: 68).

Premda je najčešća asocijacija kad je posrijedi narodna medicina liječenje biljem, tijekom istraživanja u razdoblju od 1995.-2004. godine u selima nismo naišle ni na jednog praktičara koji bi pripadao toj kategoriji. Dok u gradovima, pod geslom prirodnog liječenja, upravo fitoterapija od svih postupaka alternativnog liječenja ima najširu podršku pacijenata, ali i određenog dijela predstavnika službene medicine, na selima smo o biljarima njihovog kraja saznavale samo iz sjećanja kazi-vača. S druge strane, sretale smo ljude koji nisu nositelji narodne tradicije u smislu prethodnih, ali ih se ipak na neki način može smatrati dijelom te tradicije. Njihov rad treba istaknuti jer su u svojoj sredini poštovani, a njihovi savjeti vrlo cijenjeni. Riječ je o ljudima koji su znanje o ljekovitom bilju učili iz knjiga. Knjige što se najčešće spominju jesu: »Narodno zdravlje« Sadika Sadikovića, »Zlatna knjiga ljekovitog bilja« Zlatana Gurskog, »Liječenje čajevima ljekovitog bilja« Jovana Tucakova, »Prirodno liječenje biljem i ostalim sredstvima« Nikole Gelenčira, »Priručnik za skupljanje ljekovitog bilja« Simona Ašića i sl.

Najveća je prema brojnosti i funkciji kategorija onih koji sebe smatraju posrednicima između bolesnika, s jedne, i demona koji izazivaju bolesti, s druge strane. Njih i danas ima gotovo u svakome selu, no oni i njihova okolina rijetko odmah priznaju čime se bave. Svi praktičari narodne medicine koji liječe magijskim postupcima i s kojima smo razgovarale idu u Crkvu, a neki su naglašeno pobožni. Jednoj je praktičarki Majka Božja rekla u snu kako da liječi bradavice. Posrijedi je poznat magijski obrazac toga područja da se bradavice za mjesečevih mjena

²⁶ Dalmatinski su statuti s početka 13. stoljeća vračeve nazivali *herbarii* što je prije imalo značenje biljara, a poslije čarobnjaka. Naziv *herbaria* za čarobnjaštvo svjedoči o tome da se tadašnja predodžba o čarobnjaštvu temeljila na vjerovanju u tajanstvenu moć ljudi koji se bave liječenjem biljem. Razvitkom školske medicine u naših je vrača slabila primjena empirizma, a jačalo čarobnjaštvo. Dva su stoljeća bila potrebna da riječ *vrač* ili *herbarius* izgubi značenje »liječnik« i dobije značenje »čarobnjak«. Vračarski se rad potkraj 14. stoljeća počelo smatrati ženskim poslom, koji se temelji poglavito na čaranju odnosno magiji (Ferri, 1954.: 140-141).

maže jabukom.²⁷ Praktičar koji liječi uroke potičući rašljama pozitivnu energiju svoju je moć osjetio za hodočašća u Međugorje. I u ovoj kategoriji ima specijalista, recimo onih koji čarobnom formulom liječe zmijske ujede, *poganicu* (bolest očiju) ili različite kožne bolesti.

No za uspjeh terapije važno je objasniti i društvenu funkciju tih ljudi.

5.3. Društvena uloga praktičara narodne medicine

Već su klasična djela, poput Castanedinog »Učenja don Juana«, pokazala da se do značajnih spoznaja i razumijevanja kozmologije, magije, vjerovanja, etnobotanike, etnopsihologije i sl. neke zajednice može doći intenzivnom suradnjom samo s jednim kazivačem. Taj osobito talentiran pojedinac nosi u sebi cijelu sliku svijeta kojeg su drugi samo djelomice svjesni i samo ga fragmentarno mogu prenijeti (Supek, 1976.: 58). U seoskim sredinama u proteklim stoljećima narodni su liječnici imali znatno više uloga od liječenja. Njihov rad i znanje različito su vrednovani. Nekima su se podsmjehivali, nekih su se bojali, a neki su pak bili vrlo traženi i cijenjeni. Da bi osoba stekla ugled, najprije se njezina okolina morala uvjeriti u uspješnost njezina liječenja. Tako stečen društveni ugled čuvao bi se prvenstveno pomaganjem suseljanima. Opisujući životne prilike u Prigorju početkom 20. stoljeća, Rožić (1907.: 256) spominje i praktičare narodne medicine: »*Oko ni drugač pošten čovek, unda takav čovek baš ni preštivan, i ničer ne drži da je to kunšt želudac ali ruku naravnati*«. Bavljenje liječenjem pretpostavljalo je bolje poznavanje ljudi i prirode te zahtijevalo veću inteligenciju i pronicljivost osobe koja se time bavila. Strah od nadnaravnih sposobnosti takvih osoba opstao je pod utjecajem u prošlosti ukorijenjenih strahova od vještica, ali i od nerazumijevanja njihovih postupaka. Istraživanja iz sredine 20. stoljeća pokazuju da ti ljudi s manje zemlje i stoke žive podjednako dobro kao drugi, iako ih zbog neposjedovanja veće imovine smatraju siromašnijima. Oni uživaju veći ugled od drugih siromašnijih seljaka, a muškarci su poluprofesionalni zanatlije, spretniji od ostalih u svim vrstama popravaka, savjetnici za uzgoj i liječenje stoke, znalci ljekovitog bilja, spretniji u klanju i pripremi mesa (Čulinović-Konstantinović, 1989.: 80). Nerijetko su pokretači raznih aktivnosti u selu, dobri svirači, vješti graditelji (TZ, 1995.-2004.). Žene su, uz poznavanje bilja i magijskih postupaka, spretna domaćice, stočarice i poljodjelke, bolje kuharice od drugih, pa bi ih pozivali kao glavne kuharice na svadbe i druge svečanosti. One pomažu pri porodima i ženama izvan sela, njeguju bolesnike, liječe dječje bolesti, pripremaju seoske proslave, nastoje održavati seoske običaje i obrede, bolje poznaju norme društvenog ponašanja (Čulinović-Konstantinović, 1989.: 80).

²⁷ Rabljen komad jabuke mora se preko glave baciti negdje na stranu (u grmlje ili jarak), ne gledajući gdje pada. Prema analogiji, očekuje se da će s truljenjem jabuke, nestajati i bradavice (TZ, 2000.).

To su, dakle, rodaci, susjedi, vješti muškarci i žene iz okolice koji su svojim sposobnostima pomagali oboljelima. Iz razgovora s praktičarima narodne medicine i njihovim obiteljima zaključili smo da je obavljanje liječničkog posla za njih neka vrsta dužnosti i obveze prema bližnjima, što nije samo stvar njihovog izbora, već neka vrsta poslanja. Velik se broj praktičara ističe u svojoj sredini snažnom individualnošću, ali im upravo ukorijenjenost u kulturnu tradiciju omogućuje djelovanje (Španiček, 2002.: 278). Nijedan praktičar neće odbiti onoga tko se obratio za pomoć. Peri Bajčiću, čuvenom kostolomcu s otoka Krka, ljudi dolaze u polje gdje radi da im namjesti iščašen ili napukli zglob. U svako doba dana i noći, on je uvijek spreman učiniti uslugu (TZ, 2001.). Mnogi su praktičari spremni i sami posjetiti težeg bolesnika. Kao što Rožić (1907.: 256) opisuje, kad nekomu treba pomoć samo kaže. »*Pošalji po Facanku (kak se već ka zove), da mi želudac naravna* – ali: *'da mi negu naravna'*. Kad gdoj pokle pita, kaj sam dužan, unda veli: *'A kaj bi mi bili dužni: sused susedu, pretel pretelu mora pomoći, gde mare'*«. ²⁸

Lokalni iscjelitelji obično već poznaju obiteljsku situaciju bolesnika. Ljudi s njima kontaktiraju, svejedno jesu li trebali njihovu liječničku pomoć ili ne. Budući da dijele društvenu sudbinu, rabe i jezik pacijenata. Nitko od njih ne zahtijeva nagradu za svoj trud, ali je razumljivo da se na neki način valja odužiti. Oni koji primaju novčanu nagradu nikad ne određuju cijenu, već prihvaćaju nagradu sukladno mogućnostima pacijenta. Razumije se da se svota povećava s ugledom narodnog liječnika (TZ, 1996.-2004.).

Postojali su, dakako, i komercijalno usmjereni iscjelitelji koji su putovali od sajma do sajma nudeći medicinske usluge. Najčešće su to bili putujući seoski *barbiri*. Neposjedovanje titule nadoknađivali bi vanjskim simbolima (bijela kuta, instrumenti, autoritativan i arogantan stav) što je u pacijenta imalo izazvati povjerenje temeljeno na percepciji liječnika kao stručnjaka (Rorbye, 1982.: 58). Pojedini praktičari narodne medicine, naime, žele što je moguće više djelovati kao liječnici i zato pretjeruju upravo u stvarima, što podsjećaju na stereotipnu predodžbu liječnika. ²⁹

Jedna je od važnih holističkih koncepcija jedinstvo vremena i mjesta. Mjesta gdje se rada, umire, boluje, slavi, radi ili odmara nisu odijeljena. Unutar obiteljskih za-

²⁸ Nazivi za praktičare narodne medicine s obzirom na metode koje primjenjuju najčešće su bili: *babe, babice, babe vračare, vračitelji, vračitelke, coprnjice i coprnjaki, štrige i štigonj, krsnici, vidari i vidarice, biljari i biljarice, travari, ramnači, kostolomci, barbiri i sl.* Tijekom terenskih istraživanja nikad nismo naišle da nekog praktičara narodne medicine nazivaju nekim nazivom koji sugerira njegovo bavljenje liječenjem, osim za *barbira* čija nam je rodbina rekla da je njemu i na osmrtnici uz ime i prezime pisalo *barbir* jer je pod tim nazivom bio poznat u cijelom kraju (TZ, 2001.).

²⁹ Premda nemaju formalnu medicinsku naobrazbu, neki praktičari narodne medicine prije određivanja terapije zahtijevaju da im pacijenti donesu nalaze i dijagnoze liječnika službene medicine i vode posebne kartoteke o pacijentima. Na terenu smo također čule o jednom svećeniku koji liječi ljude rakijama u kojima su različite mješavine ljekovitog bilja. Kad prima pacijente, redovito odijeva bijelu kutu (TZ, 2001.).

jednica ljudi su od najranijeg djetinjstva stjecali znanja u odnosu prema tijelu i bolesti. Tu su se osobito za žene odvijale sve njihove aktivnosti.³⁰ Bolest se oduvijek smatralo nenormalnim događajem, nečim što narušava prirodni tijek života. Zato je uloga terapije bila ponajprije u nalaženju značenja i objašnjenju bolesti, što je ujedno bio povratak skladu i ravnoteži. Bolesnikovo sudjelovanje temeljilo se na povjerenju nužnome za ozdravljenje. Smještanjem rituala za ozdravljenje u okvire svakodnevnice, tijelo se ponovo vraća u obiteljski kontekst, u koherentan svijet djetinjstva što, ako i ne omogućući izlječenje, stvara osjećaj olakšanja. Zato samo objašnjenje ozdravljenja obredom nije dovoljno jer sadržaj vjerovanja i nije toliko bitan kao društvena uloga iscjelitelja (Brenko, Dugac, Randić, 200.: 35). No, ako je društvena uloga iscjelitelja olakšati bolest i dati joj značenje, znači li to da su praktičari narodne medicine djelotvorni samo u određenoj kulturi ili zajednici? Mogu li oni liječiti i današnje bolesti?

Iako su terapijski elementi različiti, ovisno o kulturi, u njima se može naći i određene konstante. Značaj koji se pridaje krvi, utjecaj Mjeseca na ljudsko tijelo, princip analogije te opreka hladnoga i toplog, konstante su u mnogim kulturama, premda na različite načine (Loux, 1993.: 671). Narodna medicina posjeduje djelotvorne lijekove čija je vrijednost potvrđena empirijski, ali i kliničkim ispitivanjima. Jednako vrijedi za pojedine tehnike, poput masaže i puštanja krvi. Mnoge spoznaje u liječenju i pozitivna iskustva narodna je medicina stekla prije znanstvene. Praktičari narodne medicine došli su do niza ispravnih pretpostavka – primjerice da pri padu ili snažnome udarcu u glavu treba obaviti trepanaciju, da trule dijelove kosti i mesa treba odstraniti, da pri prijelomu valja imobilizirati kosti čvrstim zavojem, da rane treba čistiti, da mreću s oka valja odstraniti ili izvaditi mokraćni kamenac, no pri izvođenju tih operacija nedostajalo je znanje o uzrocima oboljenja, osobito o antisepsi i infekcijama, do čega je i znanstvena medicina došla prilično kasno. Ali je zato metoda primjenjivana pri nekim psihičkim oboljenjima imala stvarne i trajne rezultate. Psihoterapiju,³¹ što se dijelom temelji i na tome da »ljudima pomaže to u što vjeruju« praktičari narodne medicine odlično primjenjuju (Filipović-Fabijanić, 1968.: 69).

³⁰ Antropolozi i etnolozi najčeće su se bavili ulogom iscjelitelja, zapostavljajući svakodnevnu, pretežito žensku, domaću medicinu. U tradicijskim sredinama, starije žene koje su s vremenom stekle dovoljno znanja i iskustva smatralo se najkompetentnijima za liječenje bolesti. Zato žena kao prenositeljica iskustava često ima i simboličnu ulogu. Zanimljivo je da se žene ponekad liječenjem mogu početi baviti tek »kad se od svega oprostite«, dakle tek poslije klimakterija, jer samo »čista« žena može posredovati između bolesnih i demona bolesti koje treba istjerati ili svetaca od kojih se očekuje pomoć u istjerivanju bolesti (Filipović-Fabijanić, 1968.: 67).

³¹ Tako je Sadik Sadiković, poznati narodni liječnik, imao vrlo uspješnu metodu liječenja depresije. Temeljila se na sugestiji kojom je oboljele osobe pokušao odvratiti od usredotočenosti na smetnje. Naprimjer: »ustani zorom, dok je rosa na travi, uhvati ili ubij devet švraka i pojedi svaki dan po jednu pečenu pod saksiju...«. Tim se receptom pacijentu postavlja problem čije rješenje iziskuje trud i napor: da rano ustaje; da je rosa na travi; da uhvati svrake što i nije tako jednostavno. Tako se njegova pažnja polako odvraća od same bolesti, pa je rezultat terapije vrlo dobar (Dojmi, 1940.: 8).

No ono što najviše razlikuje narodnu od znanstvene medicine i što antropolozi naglašavaju kao najdjelotvornije sredstvo, svakako je društvena reintegracija. Tijekom istraživanja upoznale smo rodbinu čovjeka koji trenutno živi u Švedskoj a boluje od PTSP–sindroma. Prema kazivanju njegovih rodaka nikakve terapije koje je tamo dobivao nisu mu pomogle, a poboljšanje je uslijedilo tek kad je počeo piti čaj što ga je za nj pripremio biljar u njegovu kraju (TZ, 2002.).

6. Magija i religija

Prepletanje magijskih i kršćanskih vjerovanja obilježje je pučke pobožnosti kakvu se i danas prakticira na cijelom području Hrvatske. I magija i religija pretpostavljaju postojanje nadnaravnih bića. Jedna se od osnovnih razlika magije i religije očituje u odnosu naspram nadnaravnoga. Magija razumijeva aktivan odnos prema nadnaravnom svijetu, u smislu da čovjek magijskim postupcima može utjecati na taj svijet i izazvati željene promjene. Vrač kao posrednik između našega i natprirodnog svijeta vjeruje da ima moć nad nadnaravnim i prirodnim silama i vjeruje u izvjesnost vlastitih postupaka izvede li ih pravilno. Magijsko se djelovanje temelji, dakle, na izboru prave formule i valjano izvedenu postupku, što neizbježno vodi k uspjehu. Za razliku od magijskih, religijski obredi naglašavaju ljudsku bespomoćnost. Vjernici se obraćaju Bogu za pomoć, a on odlučuje čiju će molitvu uslišiti a čiju ne (Rosman i Rubel, 2001.: 212).

Već od samih početaka kršćanstvo se nastojalo ograditi od pučkih magijskih praksa i vjerovanja, pozivajući se na Bibliju, koja na nekoliko mjesta kaže da čarobnjake i čarobnice treba najstrožije kazniti. Potkraj srednjeg vijeka čarobnjaštvo je proglašeno herezom te se od 13. do 15. stoljeća na čarobnjake počine primjenjivati jednake mjere kao na heretike. Ti su progoni idućih stoljeća nastavljeni kao veliki masovni progoni vještica, utemeljeni na internacionalnom teološkom shvaćanju čarobnjaštva. Tako stvoren teološki obrazac vještice, s načinom dokazivanja u kojem je glavnu ulogu imala tortura, omogućio je da se seoske vračare optuži kao zle čarobnice, sa svim stereotipnim atributima (obožavateljice vraga, pripadnice organizirane sekte koje imaju ugovor s vragom, na tajnim sastancima održavaju orgije i rade štetu). U Hrvatskoj su progoni vještica dostigli vrhunac u 17. stoljeću, a prestali su tek sredinom 18. stoljeća (Bayer, 1953.: 211).

U slavenskim je jezicima vračati značilo i liječiti i obavljati magijske postupke, pa je vrač ujedno bio i liječnik i čarobnjak. Rašireno narodno shvaćanje o podjeli na crnu i bijelu magiju, tj. onu što pomaže i onu štetnu, službena je religija izjednačila, uz geslo prema kojemu »onaj tko zna liječiti može i škoditi«, kako je rekla svjedokinja na jednom suđenju u Modeni 1499. (Burke, 1991.: 92). U folklornim zapisima 19. i 20. stoljeća navodi se katkada da je neka osoba svoje umijeće naučila od *vila*. Kaže se da *vračači* i *vračarice* imaju *vile* i *vilovnjake* za posestrime i pobratime, koji ih uče kako liječiti bolesti; *coprnjice* su, naprotiv, na vražjoj strani, one čaraju i prodaju dušu vragu (Bošković-Stulli, 1991.: 131).

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* na više se mjesta spominju svećenici koji s oltara prekorijevaju i one koji se bave *skidanjem uroka* i one koji im se obraćaju za pomoć. »Popi puno karaju s oltara one, koji viruju u čare, grijota je: nike stare babe, koje skidale čare i namete, ne 'tili ispovidit ni pričestit, dok se ne ostavu tog dila. Malo će ko danas za svoje zdravlje zvat čarovnicu, da moli ili šapori, ide u popa, da učini zapis...«³² (Ivanišević, 1905.: 295).

Rezultati višestoljetnog dijaboliziranja praktičara narodne medicine vide se i danas. Tijekom istraživanja nekoliko smo puta zabilježile izjave ljudi da su njihove sposobnosti liječenja s Božje strane – unaprijed su se ograđivali od bavljenja magijom kao vrazjim poslima i naglašali da za izlječenje ne treba zahvaliti njima nego dragom Bogu (TZ, 2000.-2001.). Odbojnost i strah od narodne magije Crkva izražava i danas.

Tijekom povijesti mnogi su kritičari katoličke Crkve pokazivali kako i ona u vlastitoj praksi prihvaća magiju. Uvriježeno narodno vjerovanje da se bolesti izazvane magijskim putem, odnosno čarobnjaštvom, može uspješno izliječiti jedino protučarobnjaštvom, Crkva stoljećima pokušava neuspješno iskorijeniti, nudeći u zamjenu za čarobnjaštvo »svete lijekove«: molitvu, zavjete, zagovore svecima i moći svetaca, post, hodočašća, pokoru, egzorcizam, pokušavajući tako osigurati isključivo pravo na obavljanje čudotvornih postupaka (Brenko, Dugac, Randić, 2001.: 52). Proces je prihvaćanja službene religije bio vrlo spor. Neke je elemente pučke pobožnosti Crkva prihvatila u službeni kult (hodočašća, procesije, križni put), a nekima su sami narodni praktičari dali kršćanski oblik i značenje. Može se reći da je širenjem i prihvaćanjem kršćanstva magijsko postalo sve što se nije uspjelo uklopiti u službeni vjerski kult (Španiček, 2002.: 249).

Magijska shvaćanja dugo su podržavali i sami katolički svećenici koje se u narodu shvaćalo kao »dobre vrače«, što zorno pokazuje etnografska građa s prijelaza 19. u 20. stoljeće. U *Zborniku* nalazimo podatke o izuzetnoj moći svećenika da »križem i molitvom« liječe bolesne (*natresanjem*)³³ robe bolesnika i pisanjem za-

³² Zapisi su različiti tekstovi vjerske naravi, koji su sadržavali molitve upućene Bogu, Majci Božjoj ili pojedinim svecima da izliječe bolesnu osobu, odnosno da je zaštite od nesreće. Te se je tekstove nosilo presavinute u trokute (u muslimana) odnosno četverokute (u katolika), pohranjene u srebrne spremice ili zamotane u tkaninu, na ogrlici oko vrata, odnosno privezane upravo na bolesno mjesto. Franjevački su redovnici prestali raditi zapise tijekom 19. stoljeća, smatrajući ih praznovjerjem, a hodže su nastavili s tom praksom za muslimansko i kršćansko stanovništvo. Uglavnom se smatralo da veće moći imaju zapisi koje je radio svećenik druge vjere. Liječenje kuranskim zapisima i danas je popularno u ezoterici kao alternativnom načinu liječenja.

³³ Običaj *natresanja robe* bolesnika u prošlosti su obavljali svećenici. Kada bi sišli s oltara i počeli skidati misno ruho, svaki komad odjeće što bi ga odlagali najprije bi protresli nad glavom bolesnika, jer ako je bolest došla s »vrazje strane« na ovaj se način smatralo da će odstupiti. Bolesnik, pak, kleči sklopljenih ruku, ljubi svaki komad odjeće i preporučuje se Bogu svojim obećanjima (Ivanišević, 1905.: 297).

pisa), utječu na urod blagoslovom polja, tjeranjem gusjenica i skakavaca, dozivaju kišu ili šalju tuču na susjednu župu. Pojedini svećenici postigli su veliku slavu zahvaljujući svojim sposobnostima liječenja, ali Ivanišević (1904.: 34) naglašava da to: »nije ni do nji', nego komu Bog odredi; Bog sriču dili«. Isti autor, pišući o životu u Poljicima na prijelazu 19. u 20. stoljeće, osobito pohvalno govori o don Stipanu Simuniću i njegovim iznimnim uspjesima u liječenju, zbog čega su mu drugi svećenici zavidjeli, pa su ga i prijavili splitskom biskupu pod optužbom da *skida uroke* i daje zapise, zbog čega mu je biskup zabranio držanje misa: »Teško bilo to don Stipi, borme ukleja on i biskupa, prolizla po njegovu palacu pusta gamad ušiju, čirnovica, nikid ji' otrubit. Ositija se biskup, prizva' don Stipu, on prikrižija, nestalo svega, kuća ostala čista ko zlato, a moj don Stipe opet ka' i bija, dopustija biskup odma' misu i molitve« (Ivanišević, 1904.: 35).

U Otoku kraj Vinkovaca vjerovalo se da je proklet svaki pop koji može navlačiti oblak, odnosno izazvati tuču.³⁴ Istraživanje provedeno sredinom prošlog stoljeća pokazalo je da seosko stanovništvo sjeverozapadne Hrvatske vjeruje kako se župnicima nije dobro zamjeriti jer mogu biti zločeste naravi i imati jednaku snagu kao i *copernjaki* (Čulinović-Konstantinović 1989.: 83). Prema narodnom shvaćanju, činjenje štete i umijeće liječenja vrlo su srodni. Ljudi su sve svoje nevolje, bolesti, smrt bližnjih, pomor stoke, sušu, nevrijeme i bilo što drugo pripisivali osobama za koje su vjerovali da imaju nadnaravne sposobnosti. Granice između liječenja vjerskim i magijskim putem lako su pomične, pa je zbog toga pripisivanje nadnaravnih sposobnosti određenim osobama izazivalo divljenje i poštovanje, ali ujedno i strah od nanošenja zla.

7. Praktičari narodne medicine nekoć i danas

U prošlosti je nedostatak liječnika i njihova nedostupnost svakako bio jedan od razloga što su se seljaci za pomoć obraćali narodnim liječnicima. Godine 1598., na sjednici Hrvatskog sabora sazvanoj zbog prijetnje kuge, zaključilo se da u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji nema nijednog liječnika. Tek 1603. godine stigao je u Hrvatsku dr. Daniel Their de Rosenberger kao *doctor, medicus Regni Slavoniae et venerabilis capituli Zagrebiensis* (Thaller, 1938.). Još u 19. stoljeću, liječnici su u nas bili prava rijetkost.³⁵ Zbog toga im se u hitnim slučajevima seosko stanov-

³⁴ Kao ilustraciju toga vjerovanja Lovretić navodi kazivanje tamošnjih ljudi. Sina, koji se po završetku školovanja za svećenika vratio kući, otac je zamolio da mu ispriča što je sve u školama naučio, a ovaj mu odgovori da može navući oblak na njegov vinograd. Znatiželjni otac odgovorio je da bi to baš volio vidjeti. Na to: »Sin uzme knjigu i stane molit. Oblak se navuče nad njegov vinograd, led pade i vinograd potuče do zemlje. Otac uze pušku, na oko nanišani i ubije prokletnika sina i reče: 'Eto, sinko, da više ne biješ ničije rane u polju, da mene ne grde ljudi za tebe'« (Lovretić, 1990.: 536-537).

³⁵ U cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1873. godine samo 103 diplomiranih liječnika i 88 ranarnika, a otprilike polovica ih je živjela u gradovima (Glesinger, 1954.: 70). Godine 1900. broj diplomiranih liječnika povećao se na 317, za razliku od broja ranarnika koji je

ništvo i nije moglo obratiti. Loši putovi i odsječenost pojedinih planinskih sela zimi stvarali su još veće probleme. Danas nedostupnost liječnika nije važan problem. Pače, u potrazi za alternativnom pomoći prevaljivanje velikih udaljenosti za jako motivirane ljude nije nikakav problem.

Važan je bio i gospodarski čimbenik. Medicinske usluge koje su bolesnicima pružali suseljani u pravilu su bile besplatne ili ih se nadoknađivalo protuuslugom, dok se liječničku pomoć gotovo redovito naplaćivalo. Većina seoskog stanovništva, zbog siromaštva, i nije mogla zvati liječnika. Danas, pak, imovinske prilike imaju drukčiju ulogu, jer su neki oblici alternativne medicine dostupni samo ljudima boljih materijalnih mogućnosti.

Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan je tek 1917., pa su liječničku praksu u hrvatskim krajevima stoljećima obavljali stranci ili naši ljudi koji su svoje titule stekli u inozemstvu. Prema njima su široki narodni slojevi imali vrlo negativan stav: zato što su bili stranci s kojima nisu mogli razgovarati materinjim jezikom ili pak zato što, premda su govorili istim jezikom, nisu pripadali istim društvenim slojevima. Jedan je od razloga uspješnosti narodnih liječnika i taj što njihov status po mnogo čemu odgovara pacijentovu (obrazovanje, društveni položaj, dob, spol). Oni međusobno komuniciraju na način kakav je nezamisliv u liječničkoj ordinaciji.

Osim toga, percepcija bolesti seoskog stanovništva u prijašnjim je vremenima bila bitno drukčija. Za mnoge bolesti ljudi, naime, nisu ni znali da ih se može liječiti, pa stoga i nisu ništa poduzimali. Oni su naprosto prihvaćali veliku smrtnost djece: *Bog dao, Bog uzео*; i imali manja životna očekivanja: Nije mu bilo suđeno. Pozivanje liječnika bila je posljednja mogućnost i kada bi bolesnik na kraju ipak umro, mogli su pred rodbinom i susjedima reći: *Čak smo i doktora zvali*. Kada bi netko umro zato što je liječnička pomoć stigla prekasno, bila je to potvrda da im liječnik ionako ne može pomoći i motiv za nastavak prakse tradicionalnog liječenja (Brenko, Dugac, Randić, 2001.: 28).

Uobičajenijim razlogom popularnosti alternativne medicine danas se navodi nedostatak zdravstvenog sustava. Motivi za traženje alternativne pomoći mogu biti

---

smanjen na 46 (Statistički godišnjak, 1905.: 265). Godine 1910. bilo je 386 liječnika, a zbog nove zakonske regulative o potrebi postojanja diplomiranih liječnika, broj ranarnika sveo se na 10 (Statistički godišnjak, 1906./10.: 221). U Dalmaciji su već sedamdesetih godina 19. stoljeća postojali općinski liječnici, pa je zbog toga stanje u selima bilo malo bolje, ali još nezadovoljavajuće. Tako su 1905. u Dalmaciji radila 142 diplomirana liječnika od kojih je 70 bilo općinskih. Potkraj 19. stoljeća u Istri je obavljalo praksu oko 70 liječnika i tri ranarnika (Glesinger, 1954.: 70). Valja napomenuti da je na području Hrvatske i Slavonije 1880. živjelo oko 1.900.000 stanovnika, a na prijelazu u 20. stoljeće otprilike 2.400.000 stanovnika. Nakon Prvoga svjetskog rata broj liječnika i ostalog medicinskog osoblja ubrzano se povećavao, pa je pred Drugi svjetski rat u Banovini Hrvatskoj bilo 1.710 liječnika, od kojih je 1.400 radilo u gradovima i trgovištima, a samo 300 u selu (Sremac i Nikolić, 1941.: 38).

pozitivni i negativni. U pozitivne možemo ubrojiti: naglasak na holizam, duhovnu dimenziju, aktivnu ulogu pacijenta, dobar odnos s terapeutom, suosjećanje, ugodno terapijsko iskustvo i sl., a negativni su motivi najčešće dotadašnje neučinkovito liječenje ili nemogućnost izlječenja, loš odnos s liječnikom, liste čekanja, odbacivanje znanosti i tehnologije i sl. (Ernst, 2000.: 4).

Velik uspjeh alternativne medicine u zapadnim društvima zadnjih desetljeća 20. stoljeća pripisuje se i razvoju potrošačkog društva i alternativnih stilova života. Budući da je u gradovima alternativna ponuda znatno veća i šarolikija, čini se da je gradsko stanovništvo sklonije toj vrsti pomoći, sukladno, naravno, osobnim preferencijama. Pacijenti alternativne medicine osobito postaju ljudi s kroničnim bolestima i psihosomatskim³⁶ smetnjama. Osobe s psihosomatskim smetnjama nailaze na veće razumijevanje alternativnih nego službenih liječnika.³⁷ Osim toga, s motrišta bolesnika službena i neslužbena medicina nisu nespojive. Radi potpunijega i bržeg ozdravljenja, istodobno se kombinira terapije službene i neslužbene medicine.

Razlozi prakticiranja neslužbene medicine mijenjali su se ovisno o vremenu i prostoru, ali i vrsti terapije i motivaciji pojedinaca, što pokazuje da je kontekst primjene narodne medicine u 19. i početkom 20. stoljeća posve drukčiji od današnje primjene alternativne medicine.

8. Zaključak

Raščlambom komparativnih podataka, izveli smo nekoliko zaključaka.

Kao dio sveukupne narodne kulture, narodna je medicina područje u kojem osobito izražena veza s kulturnim naslijeđem. Prenošenje znanja s naraštaja na naraštaj način je održavanja tog kulturnog naslijeđa. Praktičari su narodne medicine svojim radom i djelovanjem spona posredstvom kojih se te tradicije prenosi

³⁶ Za liječenje psihosomatskih bolesti važna je i činjenica da narodna medicina poistovjećuje simptome i bolesti. Praktičari narodne medicine razgovaraju s pacijentima o simptomima i boli. Bol se ubraja u osjećaje što ih se može izraziti na različite načine, ali nikad posve točno. Osim toga, čovjek može trpjeti bol, a da s gledišta službene medicine bude potpuno zdrav.

³⁷ Jedan od načina kako praktičari i službene i neslužbene medicine poboljšavaju bolesnikovo zdravlje, posve je prirodan. Riječ je o *placebo*-učinku (bilo koje poboljšanje zdravstvenog stanja čiji je uzrok sam čin primanja pomoći, a ne sama pomoć). No zagovornici alternativne medicine nastoje smanjiti ili drukčije protumačiti djelovanje placeboa. Već sam odnos pacijenta i terapeuta ima snažan placebo-činak. Iscjelitelji pokazuju veće zanimanje za osobne potrebe bolesnika i manje dvoje je li nešto medicinski ispravno ili u skladu s društvenim interesima. Vrlo je iskren bio jedan naš kazivač koji liječi hodžinim zapisima. Priznao nam je da se često pita je li on šarlatan ili nije? »Ali kad vidim da pomažem ljudima, onda mi odgovor i nije važan« (TZ, 2000.).

i danas. Tijekom 19. i 20. stoljeća velik problem seoskom stanovništvu bio je premalen broj školovanih liječnika i ljekarnika. No u *Liječničkom vjesniku* s početka 20. stoljeća česte su izjave liječnika koji se žale kako je u nekim mjestima gotovo nemoguće održati liječničku praksu. To se najčešće odnosilo na područja gdje su generacijama postojali vješti barbiri (ljudi koji su se bavili puštanjem krvi), biljari ili ramnači (namještači kostiju). Oni su svojim radom i vještinom u ljudi stvarali i poticali potrebu da im se obraćaju i kada im nisu mogli pružiti primjerenu pomoć. Učenje tih tehnika prenosilo se s koljena na koljeno. Magične formule učilo se napamet i predavalo neposredno prije smrti nasljedniku ili nasljednici. Skupljanje bilja i stjecanje znanja o njegovoj ljekovitosti, načinima pripreme i liječenju bio je dugotrajan proces. Godine rada uz iskusnu osobu, najčešće iz obitelji, urodile bi ovladavanjem vještine i izgrađivanjem vlastitog repertoara, a upravo je to neposredna okolina i očekivala od njih. Tako su neke obitelji generacijama obavljale posao liječnika i bile posve stopljene s lokalnom zajednicom. Traženje njihove pomoći u rješavanju različitih životnih problema ističe njihovu ulogu u životima pojedinaca, ali i cijelih seoskih zajednica jer se na njih uvijek moglo računati.

Zahvaljujući globalizaciji, znanja i vještine lokalnih praktičara narodne medicine danas su isto tako dio gradske alternativne ponude. Mnogi su smatrali da će s razvojem znanstvene medicine drugi oblici liječenja postupno nestati, a s njima i praktičari narodne medicine. No, umjesto da iščeznu, oni su se prilagodili zahtjevima vremena slično kao i službena medicina. Prilagodba praktičara narodne medicine današnjem vremenu zrcali se i u rasponu bolesti što ih pokušavaju liječiti, poput hepatitisa C, AIDS-a, raznih vrsta malignih oboljenja, Alzheimerove bolesti i PTSP (Brenko, Dugac, Randić, 2001.: 38). Slava pojedinih narodnih liječnika već je u prošlosti prelazila granice njihove neposredne zajednice. No, našem su dobu svojstveni iscjelitelji s kojima se prvi kontakt uspostavlja posredstvom masmedija – ne samo tiska na lokalnoj i nacionalnoj razini, nego i Interneta te televizijskih i radijskih kontakt-emisija. Neki iscjelitelji obavljaju usluge samo posredno, narudžbe stižu poštom ili Internetom. Većina praktičara narodne medicine, neovisno o tome žive li u gradu ili selu, imaju telefon, mobitel i posjetnicu.

Unatoč stoljetnim naporima elitne kulture da nametne vlastita pravila narodnim tradicijama, one nisu nestale. U skladu s novim trendovima (centralizacija, racionalizacija), očekivalo bi se kako će pojedince koji liječe magijskim postupcima najviše pogoditi sadašnji razvoj. No baš te vrste liječenja u Hrvatskoj doživljavaju pravi procvat. Istraživanjem smo utvrdili da je seosko stanovništvo danas mnogo spremnije obratiti se za pomoć službenom liječniku, čak za lakše bolesti poput prehlade. S druge strane, kad je riječ o psihičkim teškoćama, kao posljedica gubitka bliskih osoba ili imovine, neuspjeha u intimnom životu ili na poslovnom planu i sl., ta se stanja i događaje proglašuje posljedicom magije, pa se pomoć traži u osoba koje znaju skidati uroke i raditi zaštitu od zlih sila ili »negativne energije« (TZ, 2000.). Osobe koje se danas u gradu bave magijskim načinom liječenja, odnosno skidanjem uroka, najčešće se predstavljaju kao duhovni iscjelitelji.

Shvaćanje bolesti kao posljedice uroka ili zlih sila mnogima je i danas prihvatljivije od onog u kojem su tek žrtve stjecaja nepredvidivih okolnosti, jer prvo objašnjenje potvrđuje i čuva njihov kulturni identitet. Osim toga, i Crkva je stoljećima na različite načine sugerirala kako je moralni život preduvjet čovjekova zdravlja te da su duševni grijeh i tjelesna bolest znak zla u čovjeku.³⁸

Nasuprot tome, službena medicina može donekle objasniti što je prouzročilo bolest, ali ne može odgovoriti zašto se to dogodilo upravo nama. Današnja medicina ne postavlja bolest u kulturni kontekst. Prihvatanjem racionalnih i znanstvenih objašnjenja, bolest se više ne shvaća kaznom za grijeh, iskušenjem ili posljedicom uroka. Bolest je u tijelu, a ne izvan njega.

Danas sve više nadvladava mišljenje da će popularna narodna medicina, kao oblik liječenja, uvijek postojati paralelno sa službenom.³⁹ Primjetna je i tendencija ublaživanju kazna za nadržiliječništvo. Premda je riječ o praksama što su s pravog motrišta i prema stavovima službene medicine posve ilegalne,⁴⁰ najveći broj osoba koje se time bave neometano obavljaju svoj posao, što možda znači da njihova praksa ipak ima određenu društvenu korist. Premda kriminalizirani, različiti iscjelitelji obavljaju svoju društvenu funkciju. Oni su društveno korisni sve dok pridonose skrbi o zdravlju. Ljudi se obraćaju iscjeliteljima na vlastitu odgovornost. »Društvena korist« alternativne medicine ide na ruku i državnim institucijama, i promicateljima alternativne medicine.

---

³⁸ U mnogim kulturama već je i sama interpretacija bolesti važan dio liječenja. Ono što se smatra uzrokom bolesti, simbolički potvrđuje pojmove o dobru i zlu u određenoj zajednici. Vrlo je prošireno objašnjenje da bolest nastupa kada se ljudi ne pridržavaju onoga što se smatra ispravnim u određenoj kulturi.

³⁹ Premda alternativna medicina i njezine metode nisu znanstveno utemeljene, njezini zagovarači ističu stoljetnu kulturnu utemeljenost takvih metoda. Teorije službene i neslužbene medicine temelje se na različitim paradigmatama, pa se njihova različitost izražava ne samo u drukčije utemeljenim teorijama nego i nemogućnosti primjene jednake eksperimentalne metode provjere (Buklijaš, 1999.: 12-15).

⁴⁰ Današnje sankcije za nadržiliječništvo uređuje članak 244. Krivičnog zakonika iz 1997. godine. Za postojanje krivičnog djela nadržiliječništva potrebna su tri uvjeta: 1. da se radi o osobi koja nema propisanu stručnu spremu; 2. da je proveden neki postupak liječenja bolesnika; 3. da je to liječenje provedeno radi zarade ili uz nagradu. Novčana je kazna za povredu zakona do sto pedeset dnevnih dohodaka ili je to kazna zatvora u trajanju do šest mjeseci. Tridesetih godina 20. stoljeća zakon protiv nadržiliječništva bio je strog i predviđao je kaznu i do 10 godina zatvora, ako se poslije liječenja bolest pogorša ili bolesnik umre (Bazala, 1932.: 122). U prošlosti su ti zakoni bili još strožiji, pa iz sudskih spisa doznajemo o procesima protiv čarobnjaštva za koje je kazna bila spaljivanje.

Literatura

1. Ardalić, Vladimir (1989.): Bukovica: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 4 (1899): 113-126.
2. Ardalić, Vladimir (1902.): Bukovica: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 7 (1902): 237-294.
3. Ardalić, Vladimir (1912.): Basmе. (Iz Bukovice u Dalmaciji). – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 17 (1912): 357-364.
4. Ardalić, Vladimir (1915.): Godišnji običaji. (Bukovica u Dalmaciji). – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 20 (1915): 32-52.
5. Bayer, Vladimir (1953.): Ugovor s davlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj. – Zagreb: Zora, 811 str.
6. Bazala, Vladimir (1932.): O nadriliječništvu. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 10 (1932): 299-307.
7. Bazala, Vladimir (1933.): O nadriliječništvu. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 1 (1933): 1-20.
8. Bazala, Vladimir (1936): Samozvani liječnici. – Zagreb: Škola narodnog zdravlja u Zagrebu, 123 str.
9. Bazala, Vladimir (1943): Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama. – Zagreb: Škola narodnog zdravlja u Zagrebu.
10. Belaj, Vitomir (1998): Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. – Zagreb: Golden marketing, 375 str.
11. Bošković-Stulli, Maja (1975.): Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku – kresniku, Usmena književnost. Izbor studija i ogleđa. – Zagreb: Mladost.
12. Bošković-Stulli, Maja (1991.): Predaje o vješticama i njihovi progoni u Hrvatskoj, Pjesme, priče, fantastika. – Zagreb: GTP »Gembarovski«, str. 108-124.
13. Brenko, Aida; Dugac, Željko; Randić, Mirjana (2001.): Narodna medicina. – Zagreb: Etnografski muzej, 240 str. (Katalog izložbe)
14. Buklijaš, Tatjana (1999): Theory and Practise: Conventional versus Non-Conventional Medicine. – Cambridge: Department of History and Philosophy of Science, Cambridge University; seminarski rad, 18 pp. (manuscript)
15. Burke, Peter (1991.): Junaci, nitkovi i lude. – Zagreb: Školska knjiga, 259 str.
16. Chloupek, Drago (1939.): Problemi higijenske propagande. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 61 (1939): 15-20.
17. Čiča, Zoran (2002.): Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretrkršćanskog kulta u doba progona vještica. – Zagreb: Biblioteka etnografija, 146 str.
18. Čulinović-Konstantinović, Vesna (1988.): Tradicijska društveno-medicinska praksa oko trudnice i poroda u srednjoj Dalmaciji. – *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, Beograd, 27 (1988): 95-102.
19. Čulinović-Konstantinović, Vesna (1989.): Aždajkinja iz Manite Drage. – Split: Logos, 180 str.
20. Dojmi, Lovro (1940.): O »veremu«. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 62 (1940) 4; poseban otisak, Zagreb, 10 str.
21. Đorđević, Vladan (1872.): Narodna medicina u Srba. – Novi Sad: Srpska narodna zajedna štamparija, 71 str.
22. Ernst, E.: The role of complementary and alternative medicine, www.bmj.com/cgi/content/321/7269/1133, 2000, str. 1-12.
23. Ferri, Rafo (1954.): Zdravstveni propisi dalmatinskih statuta iz Srednjeg vijeka. – U: Mirko D. Grmek i Stanko Dujmušić (ur.): *Iz hrvatske medicinske prošlosti*. – Zagreb, str.138-147.

24. Filipović-Fabijanić, Radmila (1968.): Narodna medicina istočne Hercegovine. – *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, Sarajevo, nova serija, 23 (1968): 35-72.
25. Gavazzi, Milovan (1988.): Godina dana hrvatskih narodnih običaja. Drugo novopriredeno izdanje. – Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 272 str.
26. Glesinger, Lavoslav (1954.): Medicina u Hrvatskoj od 1874. do danas. – U: Mirko D. Grmek i S. Dujmušić (ur.): *Iz hrvatske medicinske prošlosti*. – Zagreb, str. 64-91.
27. Grmek, Mirko Dražen (1954.): Pregled razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII. stoljeća. – U: Mirko D. Grmek i Stanko Dujmušić (ur.): *Iz hrvatske medicinske prošlosti*. – Zagreb, str. 35-63.
28. Grmek, Mirko Dražen (1958.): Narodna kirurgija. – U: *Medicinska enciklopedija*, sv. 6. – Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 581.
29. Grmek, Mirko Dražen; Sielski, Stanko (1958.): Bolest s gledišta narodne medicine. – U: *Medicinska enciklopedija*, sv. 2. – Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 150-151.
30. Hajduk, Stjepan (1973.): Naša berberska meštrija. – Varaždinske Toplice : rukopis, 32 str. (rukopis)
31. Hećimović-Seselja, Mara (1985.): Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa. – Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 267 str.
32. Ivanišević, Frano (1903.): Poljica: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 8 (1903): 183-336.
33. Ivanišević, Frano (1904.): Poljica: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 9 (1904): 23-144.
34. Ivanišević, Frano (1905.): Poljica: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 10 (1905): 181-307.
35. Kotarski, Josip (1915.): Lohor: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 20 (1915): 53-88, 226-253.
36. Lang, Milan (1911.): Samobor: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 16 (1911): 1-128, 161-274.
37. Lang, Milan (1913.): Samobor: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 18 (1913): 235-372.
38. Lang, Milan (1914.): Samobor: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 19 (1914): 39-152, 193-320.
39. Lévi-Strauss, Claude (1958.): *Anthropologie structurale*. – Paris: Librairie Plon (hrvatski prijevod: *Strukturalna antropologija*. – Zagreb: Strukturalna antropologija. – Zagreb: Stvarnost, 1977, 430 str.
40. Lovretić, Josip (1990.): Otok. – Vinkovci : Kulturno informativni centar »Privlačica«, 708 str. – (Pretisak iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 1897-1918.)
41. Loux, Françoise (1993.): Folk Medicine. – In: W. F. Bynum and Roy Porter (eds): *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, vol. 1. – London; New York: Routledge, p. 661-675.
42. Lukić, Luka (1919.): Varoš: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 43 (1919): 32-238.
43. Otto, Lene (1993.): Medicine, Disease and Culture – *Ethnologica Scandinavica*, Lund, 23 (1993): 25-36.
44. Rorbye, Brigitte (1982.): Ethnomedicine – *Ethnologica Scandinavica*, Lund, 12 (1982): 53-85.
45. Randić, Mirjana (2003.): Narodna medicina: liječenje magijskim postupcima. – *Sociologija sela*, Zagreb, 41 (2003) 159/160 (1/2): 67-85.

46. Rosman, Abraham; Rubel, G. Paula (2001.): *The Tapestry of Culture*. – New York: McGraw-Hill, 383 p.
47. Rožić, Vatroslav (1907.): Prigorje: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 12 (1907): 49-134, 161-297.
48. Rožić, Vatroslav (1908.): Prigorje: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 13 (1908): 16-112.
49. Sremac, Zlatko; Nikolić, Nikola (1941.): *Hrvatsko selo i medicina*. – Zagreb: Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva Gospodarske sloge, 272 str.
50. Supek, Olga (1976.): Od teorije i prakse i nazad, mogućnost marksističkog shvaćanja u etnologiji. – *Narodna umjetnost*, Zagreb, 13 (1976): 57-76.
51. Španiček, Žarko (2002.): *Slavonski pučki proroci i sveci*. – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest ; Osijek: Grafika, 328 str.
52. Šušnić-Filker, Zdenka (1992.): Ljekaruše kao izvor za proučavanje etnofarmacije u Hrvatskoj – dosadašnji rezultati i suvremene mogućnosti istraživanja. – *Rasprave i građa za povijest znanosti*, 7, Razred za medicinske znanosti, Zagreb, 3 (1992): 305-313.
53. Thaller, Lujo (1938.): *Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika*. – Zagreb: Minerva, 365 str.
54. Trauner, Leo (1940.): Klinička studija o barbirenju. – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 62 (1940): 600-603.
55. Vrus, Klement (1940.): Liječenje puštanjem krvi (barbirenje). – *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 62 (1940): 603-606.
56. Žic, Ivan (1900.): Vrbnik na otoku Krku: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 5 (1900): 51-83, 201-252.
57. Žic, Ivan (1901.): Vrbnik na otoku Krku: narodni život i običaji. – *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 6 (1901): 1-52.
58. Židov, Nena (2000.): Ali so metode alternativne medicine v Sloveniji res nekaj posvem novega? – *Etnolog*, Ljubljana, 10 (2000): 139-159.

Izvori:

Brenko, Aida; Randić, Mirjana: TZ – Terenski zapisi, Dokumentacija Etnografskog muzeja (1995.-2004.).

Aida Brenko

Ethnographic Museum in Zagreb, Zagreb, Croatia

Practitioners of Folk Medicine

Summary

This paper is part of a wider ten-year-long research of folk medicine in Croatia. During the research, data concerning different practices, beliefs and attitudes towards health and illness have been studied. Special attention was drawn to practitioners of folk medicine and the role they have in their community. Field research material was compared to data published in *Zbornici za narodni život i običaje južnih Slavena*, relevant ethnological and anthropological literature, and medical resources; therefore the paper embraces the period from the end of the 19th century until today. The paper tries to find out diverse functions of the practitioners of folk medicine in the past and their changes through times. Healers are categorized according to the methods and techniques they use. Although some methods are chiefly rational (bone setting, blood-letting, healing with herbs), while others are irrational (healing on religious and magical basis), in practice all these elements are interwoven. According to the fact that today the context of folk medicine has essentially changed, the authoress made researches into those traditions that have been known in Croatia until the present day, in both urban and rural regions. These traditions did not disappear in spite of century-long oppression by the elite culture. Practitioners of folk medicine represent the link through which these traditions are transferred up to now. The paper explains how today's usage of folk medicine has different economical, ideological and social circumstances not only for individuals, but also for the society in general.

This paper pinpoints three essential elements. Firstly, it covers the evolution of the subject and methodology in the ethnological research, especially in Croatia. The author's interest is not a traditional (folk) way of life anymore, but everyday life of the contemporary society including the urban way and socio-anthropological approach itself. Secondly, the paper has been one of the first complete dataanalyses on the practitioners of folk medicine in Croatia. Finally, analysing the phenomenon of folk medicine and its practitioners, the author confirmed alternative treatments and their efficiency the modern man.

Key-words: folk medicine, practitioners of folk medicine, official medicine, unofficial medicine, religion, magic, Croatia.

Received on: 3rd May 2004

Accepted on: 30th June 2004

Aida Brenko

Musée Ethnographique à Zagreb, Zagreb, Croatie

Les praticiens de la médecine populaire

Résumé

Cette étude représente une partie de plus vastes recherches réalisées pendant dix ans sur la médecine populaire en Croatie. Au cours des recherches ont été recueillies et étudiées des données sur différentes pratiques, croyances et attitudes concernant la maladie et la santé. Une attention particulière a été accordée aux praticiens de la médecine populaire et au rôle qu'ils ont dans le milieu social où ils vivent et travaillent. Les données obtenues lors des recherches sur le terrain ont été comparées et complétées par des données publiées dans *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Recueil relatif à la vie et aux coutumes populaires des Slaves du Sud), ouvrage pertinent d'ethnologie et d'anthropologie, et par des rapports de médecins. Les travaux englobent ainsi la période allant de la fin du XIXe siècle à nos jours. Cette étude a pour but de déterminer quelles étaient les fonctions, le rôle des praticiens de la médecine populaire et comment ces fonctions ont changé au fil du temps. Les praticiens ont été classés par catégories selon les méthodes et les techniques qu'ils appliquent. Bien que certaines méthodes soient plus rationnelles (remise en place des os, saignée, traitement par les plantes médicinales) et d'autres irrationnelles (traitement sur des bases religieuses et magiques), dans la pratique tous ces éléments sont entremêlés. Etant donné que de nos jours le contexte de la médecine populaire a essentiellement changé et que l'offre des méthodes alternatives de traitement est bien plus grande qu'il y a cent ans, l'auteur a fait des recherches sur celles des traditions qui ont existé dans le passé et qui existent encore aujourd'hui, aussi bien dans les villes que dans le milieu rural. Bien qu'elles aient été déniées tout un siècle par la culture élitaire, ces traditions populaires n'ont pas disparu. Les travaux et les activités des praticiens de la médecine populaire sont des liens par lesquels ces traditions sont transmises également de nos jours. Cette étude explique comment la pratique actuelle de la médecine populaire a des conjectures économiques, idéologiques et sociales différentes, non seulement pour les personnes individuelles, mais aussi pour la société dans son ensemble.

Trois caractéristiques de cette étude sont essentielles. Premièrement, elle suit l'évolution de la discipline et de la méthodologie des recherches ethnologiques, notamment en Croatie, et son point d'observation n'est plus le mode de vie traditionnel populaire, mais la vie quotidienne de la société et de l'homme contemporains, et par là également de la ville. Deuxièmement, cette étude est l'un des premiers essais complets d'investigation sur les praticiens de la médecine populaire en Croatie. Finalement, en étudiant le phénomène de la médecine populaire et de ses praticiens dans l'offre de nombreuses méthodes alternatives de traitement, l'auteur a aussi confirmé leur adaptation et leur utilité pour l'homme contemporain.

Mots-clés: médecine populaire, praticiens de la médecine populaire, médecine officielle, médecine non officielle, religion, magie, Croatie.

Reçu: 3 mai 2004

Accepté: 30 juin 2004